

تبیین تخلفات رایانه‌ای دانشجویان: کاربست تجربی نظریه انتخاب عقلانی

اکبر علیوردی نیا^۱، نادر رازقی^۲، اسماعیل نظری^۳، داریوش قهرمانیان^۴

چکیده

اینترنت و فناوری رایانه منبع بسیار مهم و گسترده‌ای است که تاثیر زیادی بر زندگی شخصی و حرفه‌ای افراد دارد. با توجه به افزایش شمار کاربران و نگرانی‌های فزاینده‌ای که در ارتباط با فناوری رایانه وجود دارد (مانند کلاهبرداری، آزار و اذیت، هک کردن، انتقال ویروس، دسترسی غیر مجاز به اطلاعات دیگران)، بررسی این مساله مهم است که میزان شیوع این رفتارها در میان کاربران به چه اندازه است و چرا افراد درگیر تخلفات مرتبط با رایانه می‌شوند. پژوهش حاضر با استفاده از نظریه انتخاب عقلانی درصدد بررسی تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران است. روش پژوهش، پیمایشی و ابزار گردآوری داده‌ها نیز پرسشنامه می‌باشد. جمعیت تحقیق شامل تمامی دانشجویان دانشگاه مازندران است که ۴۰۰ نفر به صورت نمونه‌گیری طبقه‌بندی متناسب با حجم انتخاب شده و مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. یافته‌های توصیفی تحقیق نشان می‌دهد که بیشترین میزان ارتکاب تخلفات رایانه‌ای به ترتیب برای بعد فرهنگی، جعل هویت و در نهایت علیه داده و سیستم می‌باشد. بیشترین تخلف صورت گرفته در بعد فرهنگی مربوط به "دیدن فیلم و یا تصاویر غیراخلاقی" است. نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون نیز نشان داد که، متغیرهای خودکنترلی، نیاز منفعت گرایانه، مجازات غیررسمی، باور، لذت ادراکی و هیجان، سرمایه‌گذاری و پیوستگی توانسته‌اند ۰/۳۲ درصد از تغییرات مربوط به تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران را تبیین کنند. پیشگیری از وقوع جرم بر اساس نظریه انتخاب عقلانی، بر پایه کاهش فرصت‌ها و جذابیت جرایم خاص است و مجرمان دارای انگیزه به تنهایی برای ارتکاب جرم کافی نیست، بلکه بایستی یک سری فرصت‌ها نیز مهیا باشند. در این صورت است که مجرمان منافع حاصل از جرم را سهل‌الوصول و سودمند دیده و مرتکب جرم می‌شوند.

واژه‌های کلیدی: انتخاب عقلانی، لذت ادراکی و هیجان، تخلفات رایانه‌ای، فناوری رایانه.

۱. استاد جامعه‌شناسی دانشگاه مازندران (نویسنده مسئول)، aliverdinia@umz.ac.ir

۲. نادر رازقی، دانشیار دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران razeghi@umz.ac.ir

۳. کارشناس ارشد پژوهش اجتماعی، دانشگاه مازندران ، nazari.esmaeil90@gmail.com

۴. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه مازندران، gh.dariush69@gmail.com

The explanation of computer related offenses among university students: An empirical application of rational choice theory

Abstracts

Internet and computer technology is a very important and extensive resource that has a great impact on people's personal and professional life. Considering the increase in the number of users and the growing concerns related to computer technology (such as fraud, harassment, hacking, virus transmission, unauthorized access to others' information), it is important for academics and professionals to investigate the prevalence of these behaviors among users and why people are involved in such activities. The present study aims to investigate computer violations among students of Mazandaran University by using rational choice theory. The research method is a survey and the data collection tool is a questionnaire. The research population includes all students of Mazandaran University (about 13,428 people) in the academic year of 2014-2016, of which 400 people were selected and studied by stratified sampling according to the volume. SPSS software was also used for data analysis. The descriptive results of the research indicate that the mean of computer crimes committed by students between 0 and 4 is 0.29. In addition, the results of the regression analysis showed that the independent research variables (Self-control, Utilitarian Need, Informal Sanction, Moral Beliefs, Perceptual pleasure and Thrills, Investment, Attachment), were able to explain 0.32% of the changes related to computer violations among the students of Mazandaran University. The results of multiple regression showed that the variables of perceptual pleasure and emotion (effect coefficient 0.28), moral beliefs (effect coefficient -0.23), family dependence (effect coefficient -0.14), and investment (effect coefficient 10. -0), respectively, have the most significant impact on students' computer violations. Also, the results indicate that the variables of self-control, utilitarian need and informal punishment do not have a significant effect on computer violations.

Key words: rational choice, perceptual pleasure and excitement, computer violations, computer technology.

فناوری اطلاعات و ارتباطات^۱ همه جوامع جهان را با تغییرات گسترده‌ای از قبیل بهبود بهره‌وری در صنایع قدیمی، متحول ساختن فرایندهای کار و بازسازی سرعت و جریان سرمایه روبرو می‌سازد. با این حال، این رشد سریع اشکال جدیدی از جرایم مرتبط با رایانه^۲ را نیز ممکن ساخته است. جرایم مرتبط با رایانه نیز اغلب به عنوان رفتاری در نظر گرفته می‌شود که مستلزم استفاده از فناوری‌های دیجیتال^۳ در ارتکاب جرم است و توسط قانون یا رویه قضایی ممنوع اعلام شده است. همچنین جرایم مرتبط با رایانه به عنوان فعالیت‌های غیرقانونی توصیف شده است که در آن، از سیستم‌های الکترونیکی^۴ به عنوان وسیله‌ای برای تاثیرگذاری بر امنیت سیستم‌های رایانه‌ای و داده‌های رایانه‌ای استفاده می‌شود. از طرفی دیگر، جرایم رایانه‌ای به عنوان تخلفاتی در نظر گرفته شده‌اند که در محیط الکترونیکی^۵ برای منافع اقتصادی یا ایجاد آسیب به دیگران انجام می‌گیرند. با گسترش استفاده از رایانه‌های شخصی و اینترنت پر سرعت، رفتارهای متخلفانه و مجرمانه مرتبط با رایانه مانند هک کردن^۶، داندلود غیرقانونی موسیقی، نرم‌افزارها و سرقت رمز عبور دیگران نیز به طور قابل توجهی افزایش یافته است (یوچه و والی^۷، ۲۰۰۲: ۵۳). بطور کلی، نوآوری‌های اخیر در فناوری رایانه^۸، نه تنها فرصت‌های جدیدی را برای انتقال ایده‌ها و اطلاعات در حوزه‌هایی مانند تجارت و آموزش فراهم آورده است بلکه، این فناوری‌ها همراه با دسترسی سریع‌تر و گسترده‌تر به اینترنت، عرصه جدیدی را برای رفتارهای متخلفانه و مجرمانه فراهم ساخته است. به عبارتی، با ظهور اینترنت، شبکه‌های آنلاین و وسایل اتصال به اینترنت نه تنها جرایم سنتی مانند آزار و اذیت^۹ تسهیل شده است، بلکه طیف گسترده‌ای از رفتارهای انحرافی نوآورانه مانند ایجاد و انتشار ویروس‌های رایانه‌ای^{۱۰} نیز امکان‌پذیر شده است (دانر و همکاران^{۱۱}، ۲۰۱۵: ۶۶۴).

آمارها نیز حاکی از این است که شمار کاربران فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در سال‌های اخیر افزایش داشته است. طبق گزارشات اتحادیه بین‌المللی مخابرات^{۱۲} سازمان ملل متحد (۲۰۲۲)، شمار کاربران اینترنت از ۴٫۱ میلیارد نفر در سال ۲۰۱۹ به ۴٫۹ میلیارد نفر در سال ۲۰۲۱ افزایش یافته است. به عبارت دیگر، حدود ۸۰۰ میلیون نفر در این مدت به اینترنت متصل شده‌اند. طبق آخرین گزارشات مرکز آمار ایران نیز، از مجموع خانوارهای کشور (۲۴۶۸۴۰۲۸)، در سال ۱۳۹۶ حدود ۱۷/۲ میلیون خانوار (۶۹/۷ درصد)، به رایانه دسترسی داشته‌اند. همچنین، از این مجموع حدود ۱۸ میلیون خانوار (۷۲/۸ درصد)، در محل سکونت خود به اینترنت دسترسی داشته‌اند. طبق گزارشات مرکز آمار ایران، ضریب نفوذ^{۱۳} رایانه از سال ۸۹ تا ۹۶ بطور مداوم افزایش قابل توجهی داشته

¹ Information and Communications Technology (ICT)

² Computer related crimes

³ Digital Technologies

⁴ electronic systems

⁵ electronic environment

⁶ Hacking

⁷ Uche & Wali

⁸ computer technology

⁹ harassment

¹⁰ computer viruses

¹¹ Donner & et al

¹² International Telecommunication Union (ITU)

^{۱۳} ضریب نفوذ اینترنت و رایانه بر حسب تعداد افراد استفاده‌کننده از اینترنت به ازای هر ۱۰۰ نفر جمعیت محاسبه می‌شود.

است. صورتی که ضریب تاثیر رایانه در سال ۱۳۸۹ برابر با ۲۴/۶ درصد بوده و این میزان در سال ۱۳۹۶ به ۴۵/۴ درصد افزایش پیدا کرده است. همچنین ضریب نفوذ اینترنت نیز در کل جمعیت کشور در سال ۱۳۸۷ (با جمعیتی بالغ بر ۷۲۲۶۶۲۱۹ نفر)، برابر با ۱۱/۱ درصد بود و این میزان در سال ۱۳۹۶ با جمعیتی بالغ بر ۸۱۰۴۰۰۵۰ نفر به ۵۹/۱ درصد رسیده است. با این حال، آن چیزی که همواره مایه نگرانی همه کشورهای جهان به شمار می‌رود، سویه‌های منفی دسترسی افراد به فناوری اطلاعات و ارتباطات از جمله تخلفات مرتبط با رایانه می‌باشد. لذا، با توجه به دسترسی گسترده مردم جهان و همچنین کشور ایران به اینترنت و رایانه، انجام تحقیقاتی که میزان شیوع تخلفات رایانه‌ای در میان کاربران را نشان بدهد و همچنین تبیین این تخلفات ضروری به نظر می‌رسد. ماهیت پیچیده، متنوع و نوآورانه تخلفات رایانه‌ای سبب شده که اجماعی در یک تعریف واحد از آن وجود نداشته باشد (علی‌پوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۳). همچنین با توجه به دشواری تفکیک تخلفات رایانه‌ای و جرایم اینترنتی این دو مورد اغلب به صورت مترادف به کار برده می‌شوند و در نتیجه در توصیف رفتارهای انحرافی مرتبط با رایانه، اصطلاحات مختلفی از قبیل جرایم رایانه‌ای^۱، تخلفات رایانه‌ای^۲، جرایم مجازی^۳ و جرایم سایبری^۴ به جای یکدیگر مورد استفاده قرار می‌گیرند (علی‌پوردی‌نیا و انواری، ۱۳۹۴: ۳).

با توجه به اینکه اصطلاح تخلفات وسیع‌تر و عام‌تر از مفهوم جرایم می‌باشد، بدین ترتیب، تخلفات رایانه‌ای طیف وسیعی از رفتارهای انحرافی مرتبط با رایانه اعم از جرم و تخلف را در بر می‌گیرد که هدف بررسی و تبیین در تحقیق حاضر می‌باشد. بررسی شیوع تخلفات مرتبط با رایانه با توجه به تعریف و اصطلاحات موجود حاکی از این است که، تخلفات رایانه‌ای به عنوان یک پدیده نوظهور در عصر اطلاعات، به دلیل مخرب بودن بالا و نفوذ گسترده، نگرانی‌های فزاینده‌ای را در سراسر جهان برانگیخته است. شرکت امنیتی مک‌آفی^۵ در گزارشات خود میزان رشد جرایم سایبری را از سال ۲۰۱۸ نسبت به سال ۲۰۲۰ رشد ۵۰ درصدی اعلام نموده است. این شرکت در گزارش خود تحت عنوان "هزینه‌های پنهان جرایم اینترنتی" می‌گوید که زیان مالی سالانه ناشی از جرایم اینترنتی در سال ۲۰۲۰ به حدود ۹۴۵ میلیارد دلار می‌رسد (سایت پلیس فتا، ۱۳۹۹). بررسی‌های انجام گرفته نشان داده است که آمار دقیقی از تخلفات مرتبط با رایانه در دست نیست، با این حال، گزارش‌های منتشر شده از مرجع پایش تخلفات رایانه‌ای و فضای اینترنت (پلیس فتا)، نشانگر افزایش تخلفات رایانه‌ای در سال‌های اخیر می‌باشد. طبق این گزارشات، دسترسی غیرمجاز به اطلاعات محرمانه دیگران، سرقت و جعل هویت و کلاهبرداری شکل‌های رایج تخلفات رایانه‌ای در کشور بوده است. برابر آمار موجود از پلیس فتا آمار جرایم سایبری در سال ۱۳۹۶ نسبت به سال ۹۵ افزایش ۶۳ درصدی داشته است. که بیشتر این جرایم مربوط به برداشت‌های غیرمجاز است. مزاحمت، هتک حرمت و کلاهبرداری در رتبه‌های بعدی جرایم سایبری قرار دارند. (پلیس فتا؛ به نقل از خبرگزاری فارس، ۵ مردادماه ۱۳۹۶). همچنین، در سال‌های اخیر پاندمی کرونا و افزایش استفاده مردم جهان از اینترنت، افزایش دورکاری، روند روبه‌رشد میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی، رشد ۴۰۰ درصدی جرایم سایبری را به دنبال داشته است (پژوهشکده آمار، ۱۳۹۹). نتایج تحقیقات انجام گرفته نیز حاکی از شیوع تخلفات رایانه‌ای در کشور ایران می‌باشد. برای مثال تحقیق ابراهیم‌پور (۱۴۰۰) نشان داده است که، ارتکاب جرایم رایانه‌ای (از جمله انتشار تصاویر و مطالب خلاف عفت عمومی و اشاعه فحشا)، در ایران از نیمه دوم دهه ۷۰ و اوایل دهه ۸۰ که همزمان با گسترش دسترسی به خدمات اینترنتی بوده افزایش پیدا کرده است. نتایج تحقیق

¹ Computer crime

² Computer related offenses

³ Virtual crime

⁴ Syber crimes

⁵ McAfee

علیوردی‌نیا و همکاران (۱۳۹۳)، نیز نشان دهنده شیوع قابل توجه تخلفات رایانه‌ای در بعد جعل هویت برای نمونه‌ای از دانشجویان مورد مطالعه در دانشگاه مازندران بوده است.

از جمله شایع‌ترین تخلفات رایانه‌ای طبق تحقیق علیوردی‌نیا و همکاران (۱۳۹۳)، نیز می‌توان به استفاده از خدمات تلفنی و اینترنتی بدون پرداخت هزینه^۱، قماربازی^۲ اینترنتی، پول‌شویی، کلاهبرداری از طریق کارت اعتباری^۳، دسترسی غیرمجاز به اطلاعات دیگران^۴، هک کردن، پخش عمدی ویروس^۵، سرقت و جعل هویت^۶، نوشته‌ها و عکس‌های مستهجن^۷، آزار و اذیت دیگران از طریق اینترنت، شایعه‌پراکنی علیه دیگران^۸، تهدید و ترساندن دیگران^۹، نقض مالکیت معنوی (کپی‌رایت)، از قبیل کرک کردن نرم‌افزار و عدم رعایت قانون کپی‌رایت اشاره کرد. با جمع‌بندی مطالب فوق می‌توان گفت، از یک سو با توجه به اینکه در سال‌های اخیر کاربران اینترنت و فناوری رایانه و ضریب نفوذ آن‌ها افزایش قابل توجهی داشته است و از سوی دیگر، با توجه به اینکه بیشتر این کاربران گروه سنی ۱۵ تا ۲۴ سال (گروهی که اکثراً جوانان و دانشجویان را شامل می‌شود و بیشترین ضریب نفوذ رایانه و اینترنت را نیز دارند)، را شامل می‌شوند، بررسی میزان تخلفات مرتبط با رایانه و همچنین تبیین آن ضروری به نظر می‌رسد. همانطور که گفته شد، با افزایش شمار کاربران اینترنت و فناوری رایانه و همچنین با توجه به اینکه اکثریت این کاربران را نوجوانان و دانشجویان تشکیل می‌دهند و این گروه از افراد بیشترین ضریب نفوذ رایانه و اینترنت را دارند، پیش‌بینی می‌شود که تخلفات مرتبط با رایانه نیز در میان این گروه از افراد رواج داشته باشد. تحقیق حاضر نیز با هدف مطالعه تخلفات رایانه‌ای در میان نمونه‌ای از دانشجویان دانشگاه مازندران صورت گرفته است.

یکی دیگر از ضرورت‌های انجام تحقیق حاضر، به نقش و اهمیت دانشگاه‌ها در جامعه مربوط است. اساساً، دانشگاه‌ها نهادی تعیین کننده در زندگی دانشجویان و جامعه دانش‌بنیان^{۱۰} به شمار می‌رود و نقشی اساسی در آموزش، تولید و ترویج دانش در جامعه دارند. از کارکردهای دیگر این نهاد مهم می‌توان به اهمیت آن در پیشبرد و توسعه سرمایه انسانی^{۱۱} اشاره کرد. ضمن آنکه این نهاد می‌تواند نقش استراتژی توسعه اقتصادی برای جوامع را نیز ایفا کند (بیکر^{۱۲}، ۲۰۱۵:۹). از جمله عواملی که می‌تواند کارکردهای این نهاد را با مشکل مواجه کند، شیوع انواع خاصی از رفتارهای انحرافی و متخلفانه از جمله تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان است. با توجه به جمعیت قابل ملاحظه دانشجویان در کشور، دانشگاه‌ها علاوه بر فراهم کردن دسترسی افراد به تکنولوژی اطلاعات از قبیل رایانه و اینترنت، شرایط مطلوبی نیز برای یادگیری و ارتکاب تخلفات و جرایم مختلف می‌تواند فراهم کند. در نتیجه با توجه به رابطه تنگاتنگ

---

1 Phreaking

2 Gambling

3 Credit card fraud

4 Unauthorized access to information

5 Purposely given a virus

6 Identity theft

7 Pornography

8 Spreading rumors about person

9 Intimidating fighting another person

10 Knowledge-based society

11 Human capital

12 Baker

رایانه و اینترنت با دوران دانشجویی و استفاده بالای آن‌ها از تکنولوژی اطلاعات، لزوم انجام تحقیقی که بتواند میزان شیوع تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران را نشان بدهد ضروری به نظر می‌رسد (علیوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۳: ۶).

تحقیق حاضر علاوه بر پرداختن به میزان شیوع تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران، در پی تبیین این مساله با استفاده از نظریه انتخاب عقلانی^۱ نیز می‌باشد. مروری بر ادبیات تجربی تحقیق نشان دهنده وجود خلاء تجربی و نظری در این حوزه است. تحقیقات انجام گرفته صرفاً رویکردی حقوقی به تخلفات رایانه‌ای داشته‌اند و به جز تحقیق علیوردی‌نیا و همکاران (۱۳۹۳)، تحقیقی که از منظر جامعه‌شناختی به تبیین تخلفات رایانه‌ای بپردازد یافت نشد. علاوه بر این، هیچ یک از تحقیقات انجام گرفته در داخل کشور با استفاده از نظریه انتخاب عقلانی به تبیین تخلفات رایانه‌ای نپرداخته است. چرا که ویژگی جرم-محور و مجرم-محور بودن این نظریه ویژگی خاصی در مقایسه با دیگر نظریه‌های جرم‌شناسی به آن داده است. در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت که کمبود تحقیقات در حوزه بررسی تخلفات مرتبط با رایانه از دیدگاهی که بتواند این رفتارها را در تعامل بین محیط و ویژگی‌های روانی و شخصیتی افراد تبیین کند احساس می‌شود. لذا برای دستیابی به این هدف، تحقیق حاضر به دنبال تبیین تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران با استفاده از نظریه انتخاب عقلانی می‌باشد. اساساً، تحقیق حاضر به دنبال پاسخ به پرسش‌های زیر است. ۱- وضعیت تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران به لحاظ میزان و نوع آن چگونه است؟ ۲- نظریه انتخاب عقلانی تا چه حد می‌تواند تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران را تبیین کند و سهم هر یک از متغیرهای آن چقدر است؟

۲- پیشینه پژوهش

مراجعه به تحقیقات انجام گرفته نشان می‌دهد که، تحقیقات خارجی متعددی به بررسی تخلفات رایانه‌ای با استفاده از نظریه انتخاب عقلانی پرداخته‌اند. با این حال، در داخل کشور تحقیقی که با استفاده از نظریه انتخاب عقلانی به بررسی تخلفات رایانه‌ای بپردازد یافت نشد. لذا با توجه به محدودیت منابع داخلی، پیشینه داخلی معطوف به تخلفات و جرایم رایانه‌ای صرف نظر از جمعیت تحقیق و چهارچوب نظری آن‌ها است. ولی پیشینه خارجی عمدتاً معطوف به آن دسته از تحقیقاتی است که متغیر وابسته آن‌ها تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان و غیردانشجویان است.

دیلمی معزی و همکاران (۱۴۰۰)، در تحقیقی به نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در جلب مشارکت‌های مردمی جهت پیشگیری و مقابله با جرایم رایانه‌ای پرداخته‌اند. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که تعامل دوجانبه و مشارکت میان دولت و سازمان‌های مردم‌نهاد می‌تواند نقش اساسی را در افزایش امنیت از طریق پیشگیری و اطلاع‌رسانی ایفا نماید. بابائی‌پور و صفدری (۱۴۰۱)، نیز پس از تعریف اصطلاح سایبر و فعالیت‌های سایبری، به دسته‌بندی جرایم سایبری پرداخته‌اند. دسته اول، جرایمی که رایانه و تجهیزات جانبی آن موضوع جرم واقع می‌شود. دسته دوم، جرایمی که در آن رایانه به عنوان ابزار و وسیله توسط مجرم برای ارتکاب به جرم از آن استفاده می‌شود و دسته سوم، جرایمی که می‌توان آنها را جرایم محض رایانه‌ای نامید. براتی (۱۴۰۱)، در تحقیقی پس از تعریف جرم کلاهبرداری رایانه‌ای، به بررسی و مقایسه آن در نظام حقوقی ایران و انگلستان پرداخته است. او نتیجه گرفته است که، انگلستان یکی از کشورهای پیشرو در زمینه پیگیری و پیشگیری جرم کلاهبرداری بوده و با اصلاح و به روز نمودن مداوم قانون مقابله با کلاهبرداری و همچنین با تاسیس سازمان مقابله با کلاهبرداری توسعه است نتایج بسیار خوبی را دریافت نماید. یافته‌های توصیفی و نتایج تحلیلی تحقیق امیریان و همکاران (۱۴۰۰)، نشان داده است که، قانون جرایم رایانه‌ای با تاسی از نظریه‌های فشار و تقلید دست به جرم‌انگاری

¹ Rational Choice Theory

زده است. یافته‌های پژوهش محمدی برزگر (۱۳۹۹)، حاکی از این است که، موانع پیشگیری انتظامی از جرایم هرزانگاری در فضای سایبر شامل چالش‌های قضایی، قانونی، اجرایی و چالش منابع و امکانات می‌باشد. لذا، موفقیت پلیس برای پیشگیری از این جرم در فضای سایبر تا حدود زیادی مستلزم هماهنگی و همکاری مراکز برون‌سازمانی در سطح کلان و در حوزه داخلی رفع موانع درون سازمانی می‌باشد. ذوالفقاری و توانگر (۱۳۹۸)، در تحقیقی به بررسی سیاست تقنینی جمهوری اسلامی ایران در زمینه جرایم رایانه‌ای پرداخته‌اند. آن‌ها همچنین مصادیق، ارکان قانونی، مادی و روانی و نیز مجازات هر یک از جرایم رایانه‌ای را مورد بررسی قرار داده‌اند. بهرمنند و همکاران (۱۳۹۷)، در تحقیقی به بررسی برنامه‌های پیشگیرانه اجتماعی برای رویارویی با جرایم سایبری علیه امنیت ملی می‌پردازند. محققان بدون آن‌که تأثیر سایر اقدامات پیشگیرانه را به کلی نفی کنند، برنامه‌های پیشگیرانه اجتماعی را پیشنهاد و آثار مثبت آن را معرفی می‌کنند. دالوند و همکاران (۱۳۹۵)، در تحقیقی به بررسی جرم‌شناختی جرایم رایانه‌ای و ارائه پیشنهاداتی برای جلوگیری از وقوع جرایم رایانه‌ای در کشور ایران پرداخته‌اند. محققان پس از پرداختن به انواع و مصادیق جرایم رایانه‌ای، روش‌هایی از قبیل آموزش ابعاد حقوقی این جرم، برگزاری کارگاه‌های رایانه و حقوق برای دانش‌آموزان و فرهنگ‌سازی در این زمینه، شناخت و بهبود نقاط ضعف قانونی مقابله با چنین جرایمی را پیشنهاد داده‌اند. علیوردی‌نیا و همکاران (۱۳۹۳)، در تحقیقی به بررسی تخلفات رایانه‌ای با استفاده از نظریه یادگیری اجتماعی ایگز پرده‌داخته‌اند. بر اساس نتایج مدل معادلات ساختاری این تحقیق، از میان متغیرهای وارد شده در مدل، دو متغیر پیوند افتراقی و تقویت افتراقی تأثیر معناداری بر روی تخلفات رایانه‌ای داشته‌اند که تقویت افتراقی مهمترین تبیین کننده تخلفات رایانه‌ای بوده است.

چوی^۱ (۲۰۰۸)، تحقیقی را با هدف ترسیم مدل قربانی شدن جرایم رایانه‌ای با ادغام دو نظریه جرم‌شناسی سبک زندگی و تئوری فعالیت‌های روزمره و سپس ارزیابی آن از طریق مدل معادلات ساختاری انجام داده است. نتایج ارزیابی تجربی نشان داده است که، سبک زندگی آنلاین و محافظت آنلاین جنبه‌های مهم مدلی هستند که الگوی قربانی شدن جرایم رایانه‌ای در میان دانشجویان را ترسیم می‌کنند. لی و همکاران^۲ (۲۰۱۰)، تحقیقی را با عنوان فهم انطباق با خطمشی استفاده از اینترنت از دیدگاه نظریه انتخاب عقلانی انجام داده‌اند. نتایج تحقیق حاکی از این است که قصد انطباق کارکنان با سیاست‌ها و خطمشی‌های امنیتی تحت تاثیر منافع ادراک شده، مجازات رسمی و ریسک‌های امنیتی می‌باشد که در این میان، تاثیر شدت مجازات توسط هنجارهای شخصی تعدیل می‌شود. نتایج تحقیق حالت و همکاران (۲۰۱۰)، حاکی از ارتباط مثبت و معنادار خودکنترلی پایین و پیوند با همسالان منحرف با انحرافات سایبری بوده است. اگرچه پیوند با همسالان منحرف نسبت به خودکنترلی پایین تأثیر بیشتر و شدیدتری بر انحرافات سایبری داشته است. طبق یافته‌های پژوهش هیگینز و همکاران^۳ (۲۰۱۲)، بین خودکنترلی، پیوند با دوستان واقعی و مجازی و همچنین مدت رابطه با آنها و دانلود غیرمجاز آثار موسیقی رابطه معناداری وجود دارد. به گونه‌ای که خودکنترلی پایین و پیوند طولانی با همسالانی که به طور غیرقانونی آهنگ دانلود می‌کنند، احتمال دانلود غیرمجاز را افزایش می‌دهد. نتایج تحقیق ویلسم^۴ (۲۰۱۳)، نشان می‌دهد که افرادی که دارای خودکنترلی پایین هستند، تجربیات هک شدن و آزار و اذیت در میان آن‌ها نیز برجسته‌تر است. علاوه بر این، خودکنترلی پایین موجب ارتکاب آزار و اذیت‌های سایبری و هک کردن نیز می‌شود. لی و همکاران (۲۰۱۸)، تحقیقی را با عنوان خودکنترلی، زمینه سازمانی و انتخاب عقلانی در سوء استفاده‌های اینترنتی در محل کار انجام داده‌اند. آن‌ها این رفتارهای انحرافی را با توجه به ادبیات تجربی و نظری، نتیجه یک فرایند محاسبه هزینه-فایده در نظر می‌گیرند. این مطالعه

¹ Choi

² Li & et al

³ Higgins & et al

⁴ Wilsem

نشان داده بود که، عواملی مانند خودکنترلی و عدالت رویه‌ای، محاسبه هزینه و فایده را تعدیل می‌کنند و از نظر محققان خودکنترلی و عدالت رویه‌ای بایستی با نظریه انتخاب عقلانی ادغام شوند تا بتوانند سوء استفاده از اینترنت در محل کار را بهتر توضیح دهند. برودحاست^۱ و همکاران (۲۰۱۹)، در تحقیقی به بررسی خطرات فشینگ و جرایم اینترنتی در بین دانشجویان پرداخته‌اند و یافته‌های توصیفی این تحقیق نشان می‌دهد که، وضعیت دانشجو (داخلی- خارجی) و سال تحصیل (سال اول ورود به دانشگاه نسبت به سال‌های اول، دوم، سوم و آخر)، ارتباط بالاتری با خطر مورد کلاهبرداری قرار گرفتن دارد. نتایج تحقیق آبدولای^۲ (۲۰۲۰)، گویای این امر بود که، عوامل اجتماعی و جمعیت‌شناختی و همچنین دانش جرایم سایبری پیش‌بینی‌کننده معناداری برای ترس دانشجویان از قربانی شدن جرایم سایبری نبوده است. با این حال، تجربه قبلی بزه‌دیدگی دانشجویان ارتباط مثبتی با ترس از قربانی کلاهبرداری شدن در آینده دارد.

مروری بر تحقیقات انجام گرفته در داخل کشور نشان می‌دهد که رویکردی حقوقی بر این حوزه حاکم است. یعنی اکثر این تحقیقات از دیدگاه حقوقی به بررسی تخلفات و جرایم رایانه‌ای و جرایم سایبری پرداخته‌اند. همچنین، در این تحقیقات مفاهیمی از قبیل جرایم رایانه‌ای و جرایم سایبری مورد مطالعه قرار گرفته‌اند که بیشترین کارهای تقنینی و سیاستی نیز حول این مفاهیم شکل گرفته است (برای مثال قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸/۰۳/۰۵ که مشتمل بر ۵۶ ماده و ۲۵ تبصره می‌باشد). بطور خلاصه در جمع‌بندی تحقیقات داخلی می‌توان گفت که، هر چند مطالعات صورت گرفته با رویکرد حقوقی به روشن‌تر شدن ادبیات این حوزه کمک می‌کند (برای مثال دسته‌بندی جرایم رایانه‌ای و اینکه چه فعالیت‌های مرتبط با رایانه جرم‌انگاری شده‌اند، تعریف مفاهیمی مانند کلاهبرداری رایانه‌ای و مشخص ساختن مصادیق، ارکان قانونی و مجازات هر یک از جرایم رایانه‌ای)، اما در مورد تبیین تخلفات رایانه‌ای اطلاعاتی ارائه نمی‌دهند. به همین منظور، تحقیق حاضر علاوه بر بررسی میزان شیوع تخلفات رایانه‌ای، به تبیین تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران با استفاده از نظریه انتخاب عقلانی می‌پردازد. نکته دیگر در بررسی تحقیقات داخلی این است که، اغلب بر برنامه‌های پیشگیرانه‌ی جامعه محور (تاکید بر نقش و اهمیت سازمان‌های مردم‌نهاد و تعامل آنها با دولت در زمینه مقابله با تخلفات رایانه‌ای)، به جای تاکید صرف بر برنامه‌های پیشگیرانه‌ی دولت‌محور (پلیسی)، جهت مقابله با تخلفات رایانه‌ای تمرکز کرده‌اند. مروری بر تحقیقات انجام گرفته در خارج از کشور نشان دهنده این است که، بر خلاف تحقیقات داخلی که بیشتر نگاهی حقوقی به مساله تخلفات رایانه‌ای دارند، از منظر جامعه‌شناختی نیز به این مساله پرداخته شده است که رد پای نظریه انتخاب عقلانی نیز به چشم می‌خورد. بطوری که، نتایج تحقیقاتی که با استفاده از نظریه انتخاب عقلانی به بررسی انواعی از تخلفات مرتبط با رایانه پرداخته بودند، پشتیبان تجربی را برای این نظریه فراهم کرده‌اند. همچنین، بر خلاف تحقیقات داخلی که با رویکردی کلان‌محور به بررسی تخلفات رایانه‌ای پرداخته شده است، تحقیقات خارجی در سطح خرد نیز این مساله را مورد بررسی و مطالعه قرار داده‌اند. برای مثال تمرکز تحقیقات داخلی بر برنامه‌های پیشگیرانه دولت‌محور، جامعه‌محور، پلیسی و قضائی بوده که در نهایت به ارائه پیشنهادات سیاستی در سطح کلان برای مقابله با تخلفات رایانه‌ای رسیده‌اند (براتی، ۱۴۰۲؛ معزی و همکاران، ۱۴۰۰؛ بهرمنند و همکاران، ۱۴۰۰؛ محمدی برزگر، ۱۳۹۹). اما تحقیقات خارجی در سطح خرد نیز به این مساله پرداخته‌اند. برای مثال، لی و همکاران (۲۰۱۸)، ویلسم (۲۰۱۳)، هیگینز و همکاران (۲۰۱۲)، هالت و همکاران (۲۰۱۰)، در تحقیقشان به صورت‌های مختلفی رابطه خودکنترلی و تخلفات رایانه‌ای را مورد مطالعه قرار داده و پیشنهادات سیاستی در سطح خرد را نیز برای مقابله با تخلفات رایانه‌ای ارائه داده‌اند. بنابراین، در

¹ Broadhurst

² Abdulai

تحقیقات داخلی توجه بر رویکرد خرد و همچنین انجام تحقیقاتی از دیدگاه جامعه‌شناختی ضروری است تا بتوان توصیه‌های سیاستی لازم را ارائه داد.

۳- چهارچوب نظری

نظریه انتخاب عقلانی که اساساً از مدل سودمندی مورد انتظار در اقتصاد^۱ مشتق شده است، ابتدا بیشتر حول محور اقتصاد و آثاری چون، اقتصاد جدید جرم‌شناسی جامعه‌شناختی^۲ مک کارتی^۳ و اقتصاد جرم‌شناسی^۴ بکر^۵ مطرح شده بود (ایکز^۶، ۱۹۹۰: ۶۵۳). در جامعه‌شناسی به ویژه با محبوبیت نظریه سرمایه اجتماعی^۷ انتخاب عقلانی به عنوان یک نظریه سطح فردی سازگار با نظریه‌های سطح کلان جذابیت یافت (ماتسودا^۸ و همکاران، ۲۰۰۶: ۹۵). در حوزه جرم‌شناسی^۹ نیز، نظریه انتخاب عقلانی به عنوان آخرین رهیافت نظریه عقلانی بیشتر با نام کورنیش و کلارک^{۱۰} (۱۹۸۷ و ۱۹۸۶) شناخته می‌شود و بسیاری از جرم‌شناسان از جمله هیرشی^{۱۱} (۱۹۸۶) وجود دارند که حداقل بخشی از این دیدگاه را پذیرفته‌اند (ویلیامز و مک‌شین^{۱۲}، ۱۳۹۳: ۳۳۹). در حالی که کانون تحلیل رویکرد اثبات‌گرایی و نظریه کلاسیک در تبیین رفتار مجرمانه به ترتیب بر روی ویژگی‌های مجرم (که در آن علت جرم ناشی از نارسایی‌های فردی بوده نه از نوع‌گزینش فردی)، و عمل مجرمانه (که در آن علت جرم‌گزینش‌های فردی بوده)، می‌باشد. توجه نظریه انتخاب عقلانی به هر دو ویژگی‌های جرم و مجرم (جرم-محور و مجرم-محور)، این رویکرد را متفاوت‌تر از ریشه‌های کلاسیک و تئوری‌های بعدی جرم‌شناسی نشان داده است. به این معنا که بزهار^{۱۳} برای ارتکاب بزه^{۱۴} هم موقعیت تحقق بزه و احتمال به نتیجه رسیدن آن و هم توانایی‌ها و مهارت‌ها و نقاط ضعف خود را می‌سنجد (والش و همنس، ۲۰۱۰: ۷۷).

دو گزاره اصلی در نظریه انتخاب عقلانی وجود دارد که عبارتند از: (۱) افراد قبل از ارتکاب رفتار مجرمانه هزینه‌ها و عواقب جرم را سبک سنگین می‌کنند، (۲) و زمانی رفتار مجرمانه را انجام می‌دهند که پاداش‌های جرم بیش از هزینه‌های آن باشد (ویتو^{۱۵}، و همکاران ۲۰۰۵: ۶۷). ایده نظریه انتخاب عقلانی که در آن مردم منافع بالقوه ارتکاب جرم را در مقابل هزینه‌های احتمال آن سنجیده و عقلانی تصمیم‌گیری می‌کنند، برای سال‌های متمادی در بین جرم‌شناسان بی اعتبار شده بود. اما شروع موج جدیدی از تحقیقات در اواخر سال ۱۹۶۰ و اوایل سال ۱۹۷۰ (برای مثال کورنیش و کلارک، ۱۹۸۶؛ گیرکن و گاو^{۱۶}، ۱۹۷۵؛ گراسمیک و بورسیک^{۱۷}، ۱۹۹۰؛ استافورد و وارد^{۱۸}، ۱۹۹۳) نظریه‌پردازی درباره انتخاب عقلانی و رفتارهای مجرمانه به مثابه یک جریان ثابت و استوار ادامه

¹The expected utility model in economics

² New economics of Sociological Criminology

³ McCarthy

⁴ Economics of Criminology

⁵ Becker

⁶ Akers

⁷ Social Capital

⁸ Matsueda

⁹ Criminology

¹⁰ Derek Cornish & Ronald Clarke

¹¹ Travis Hirshi

¹² Williams and Mcshane

¹³ Delinquency

¹⁴ Delinquent

¹⁵ Vito

¹⁶ Geerken & Gove

¹⁷ Grasmick & Bursik

¹⁸ Stafford & Warr

یافت (تایتل^۱، ۲۰۰۰: ۶۳-۶۲). نظریه پردازان انتخاب عقلانی بر روی عوامل موقعیتی^۲ و هزینه‌ها و منافع ادراک شده از جرم به عنوان عوامل موثر بر انتخاب اهداف و به طور گسترده به تصمیم‌های مجرمانه تمرکز کرده‌اند (نی‌گین^۳ و پاترناستر، ۱۹۹۷: ۴۶۹). این نظریه‌پردازان بین دو نوع از تصمیم‌گیری تمایز قائل می‌شوند: تصمیمات درگیر شدن در جرم^۴ و تصمیمات حادثه‌ای جرم^۵. تصمیمات درگیر شدن آن‌هایی هستند که ضمن آن، در مورد اینکه باید در یک جرم درگیر شد، یک جرم را ادامه داد یا از یک جرم دست کشید، تصمیم گرفته می‌شود. این تصمیمات در برآورد هزینه‌ها و منفعت‌ها حالتی ابزاری دارند. نوع دیگر تصمیم‌گیری تصمیمات حادثه‌ای هستند یعنی تصمیماتی که در آن‌ها، تاکتیک‌های اجرایی یک جرم (تقاضاها بر روی مجرم قرار دارد)، تعیین می‌شوند. اگر تاکتیک‌ها آسان باشند، تصمیم درگیر شدن، منفعت‌های بالقوه خود را از دست می‌دهد (ویلیامز و مک‌شین، ۱۳۹۳: ۳۳۹؛ همچنین نگاه کنید به ویتو و همکاران، ۲۰۰۷: ۶۷).

بر طبق این دیدگاه، رفتار قانون‌شکنانه زمانی اتفاق می‌افتد که یک مجرم، بعد از مورد نظر قرار دادن عوامل شخصی (مثل نیاز به پول، انتقام، هیجانانگ و سرگرمی)، و عوامل وضعیتی (کنترل و لیاقت نیروی پلیس محلی)، تصمیم به پذیرش خطر قانون‌شکنی می‌گیرد. قبل از ارتکاب جرم، استدلال مجرمانه به ارزیابی خطر دستگیری، شدت مجازات مورد انتظار، ارزش نهفته خطر جرم و نیاز فوری فرد برای سود حاصل از جرم صورت می‌پذیرد (سیگل^۶، ۲۰۰۱؛ به نقل از حسینی نثار و فیوضات، ۱۳۸۹: ۳۷). به بیان ساده‌تر مفهوم عقلانیت^۷ و انتخاب عقلانی بر این اساس استوار است که مجرمان بعد از سبک سنگین کردن فرصت‌ها، هزینه‌ها و منافع عمل خویش اقدام به ارتکاب جرم به منظور تأمین نیازهای خاص می‌کنند (سانگ و ریشر^۸، ۲۰۰۷: ۲). نظریه انتخاب عقلانی بیانگر آن است که ارتکاب رفتار مجرمانه، ناشی از انتخابی است که توسط مجرم انجام شده است. کسی که در صدد یک منفعت اقتصادی، جنسی یا سایر منافع مانند سوء استفاده و تحکم بر دیگران (مانند سوء استفاده از یک زن یا یک بچه)، ارضای نفس و تمایلات جسمی در استعمال مواد مخدر و مشروبات الکلی یا سایر لذایذ دنیوی مثلاً داشتن یک سرگرمی یا جذابیت یا رسیدن به یک موقعیت در جامعه می‌باشد. بر اساس این نظریه سبب اولیه جرم جذب منفعت است نه آنچه در اکثر نظریه‌های جرم‌شناسی وضع نامساعد روانی یا اجتماعی تلقی می‌شود. این منفعت طلبی به عنوان یک وضعیت مستمر ممکن است توسط هر شخص وفادار به قانون در هنگام مواجهه شدن با مجموعه‌ای از فرصت و وسوسه، ظهور یابد (میر خلیلی، ۱۳۸۸: ۵۴).

به طور کلی کورنیش و کلارک نظریه انتخاب عقلانی یا نظریه کلاسیک جرم‌شناسی را در سه مسیر گسترش و اصلاح کردند. اول اینکه آن‌ها بر این باور بودند که همه افراد بخاطر برخورداری از یک سری محدودیت‌ها (محدودیت دستیابی به اطلاعات، محدودیت‌های زمانی و توانایی)، همیشه عقلانی تصمیم‌گیری نمی‌کنند. دوم اینکه از نظر آن‌ها مفهوم هزینه‌های جرم نه تنها شامل شدت مجازات‌های رسمی^۹ مثل زندانی کردن، بازداشت و سایر مجازات‌های دولت می‌باشد، بلکه شامل مجازات‌های غیر رسمی^{۱۰} مثل تقبیح والدین و شرم و عواقب دیگری مثل از دست دادن شغل نیز می‌باشد. در نهایت کورنیش و کلارک استدلال می‌کنند که محاسبه افراد مختلف از سود و هزینه‌ها متفاوت است. در مقایسه با دیدگاه‌های نظری دیگر، آن‌ها ادعا می‌کنند که برآورد منافع و هزینه‌های جرم تحت

¹ Title

² Situational factors

³ Negin

⁴ Criminal Involvement Decision

⁵ Criminal Event Decision

⁶ Siegel

⁷ Rationality

⁸ Sung & Richter

⁹ Formal Sanction

¹⁰ Informal Sanction

تأثیر عواملی مانند، سطوح متفاوت خودکنترلی افراد، باورهای اخلاقی، وضعیت روحی و ارتباط با همالان بزهکار قرار دارد (بوهم و وگل^۱، ۲۰۱۰: ۱۸؛ کلارک و فلسون^۲، ۱۹۹۳: ۴۱).

فرضیه‌های تحقیق

- ۱- تخلفات رایانه‌ای تابعی منفی از خودکنترلی است.
- ۲- تخلفات رایانه‌ای تابعی مثبت از نیازهای منفعت‌گرایانه است.
- ۳- تخلفات رایانه‌ای تابعی منفی از مجازات غیررسمی است.
- ۴- تخلفات رایانه‌ای تابعی منفی از باورهای اخلاقی است.
- ۵- تخلفات رایانه‌ای تابعی منفی از سرمایه‌گذاری است.
- ۶- تخلفات رایانه‌ای تابعی مثبت از لذت ادراکی و هیجان است.
- ۷- تخلفات رایانه‌ای تابعی منفی از وابستگی به خانواده است.

۴- روش تحقیق

در این تحقیق، از روش پیمایش و از طرح مقطعی استفاده شده است. واحد تحلیل در این پژوهش، فرد (دانشجو) و سطح تحلیل خرد است. جمعیت تحقیق پژوهش حاضر، کلیه دانشجویان مشغول به تحصیل دانشگاه مازندران در سال ۱۴۰۰-۱۳۹۹ می‌باشد. طبق آخرین آمار ارائه شده از سوی اداره آموزش دانشگاه، تعداد کل دانشجویان این دانشگاه ۱۳۴۲۸ نفر بوده است. روش نمونه‌گیری تحقیق نیز از نوع نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای متناسب با حجم می‌باشد. بعد از گردآوری داده‌ها به شکل حضوری و با استفاده از پرسشنامه ساخت‌یافته، نهایتاً تعداد ۴۰۰ پرسشنامه با استفاده از نرم‌افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفت.

۵- تصریح مفاهیم و سنجش متغیرها

تخلفات رایانه‌ای: تخلفات رایانه‌ای طیف وسیعی از رفتارهای انحرافی مرتبط با رایانه اعم از جرم و تخلف را در بر می‌گیرد و عبارت است از فعالیت‌های غیرقانونی و خلافکارانه مبتنی بر رایانه که از طریق کاربرد شبکه جهانی آزاد، تکنولوژی اطلاعات و ارتباطات صورت می‌گیرد. تعریف مفهومی و عملیاتی این متغیر و ابعاد سه‌گانه آن بر مبنای تحقیق علیوردی‌نیا و همکاران (۱۳۹۳) است.

بعد علیه داده و سیستم: به تخلفاتی اشاره دارد که از طریق هک کردن، انتقال ویروس یا روش‌های دیگر به صورت غیرمجاز به سیستم یا اطلاعات اشخاص و سازمان‌ها دسترسی پیدا کرده و موجب هر نوع تغییر یا صدمه زدن به آن‌ها شده و یا اطلاعات و داده‌ها را بدون اجازه در اختیار دیگران قرار دهد. در مجموع از ۵ گویه برای سنجش این بعد استفاده شده است. برای مثال از پاسخگویان خواسته شده بود تا در مورد گویه "برایم پیش آمده که اطلاعات (داده، فیلم و عکس) شخصی و محرمانه دیگران را بدون آگاهی آن‌ها ببینم" پاسخ خود را اعلام کنند.

¹ Bohm & Vogel

² Clarke & Felson

بعد جعل هویت: به فعالیت‌ها و تخلفاتی اشاره می‌کند که در آن فرد از یک هویت ساختگی، دستکاری شده و یا جعلی برای تسهیل ارتکاب جرم استفاده می‌کند (اسمیت^۱، ۲۰۱۰: ۲۷۴). برای سنجش این بعد از متغیر تخلفات رایانه‌ای نیز از سه گویه استفاده شده است. برای مثال از پاسخگویان خواسته شد تا پاسخ خود را در مورد گویه "با هویت دیگران و بدون آگاهی آنان، صفحه‌ای شخصی (در اینستاگرام یا دیگر فضاهای مجازی) ایجاد کرده‌ام" اعلام کنند.

بعد فرهنگی: به هر نوع تخلف و جرمی اشاره دارد که علیه محتوا، مالکیت معنوی، ارزش‌های فردی و اجتماعی بوده و منجر به آزار و تهدید افراد شده و از لحاظ روانی به آن‌ها صدمه می‌زند. برای سنجش این بعد از چهار مؤلفه شامل پورنوگرافی، تهدید با ایمیل، شایعه پراکنی علیه دیگران و کرک کردن (شکستن قفل) نرم‌افزار استفاده شده و در نهایت پس از مشخص نمودن معرف‌ها، شش گویه به آن اختصاص داده شد. فرآیند شاخص‌سازی بر مبنای پژوهش‌های تجربی پیشین (علیوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۳؛ هیگینز و همکاران، ۲۰۰۸؛ هالت و همکاران^۲، ۲۰۱۰؛ کونگ و لیم^۳، ۲۰۱۲)، انجام شده است. برای مثال از پاسخگویان خواسته شد تا پاسخ خود را به گویه "برایم پیش آمده که از سایت‌های غیر اخلاقی و با مضامین جنسی دیدن کنم" اعلام کنند.

پیوستگی^۴: پیوستگی به صورت وابستگی و پیوند احساسی فرد با افراد و نهادهای اجتماعی تعریف می‌شود (ویلیامز و مک‌شین، ۱۳۹۳: ۲۹۶). در تحقیق حاضر سنجش مفهوم پیوستگی در بعد پیوستگی با خانواده و با استفاده از ۶ گویه، بر مبنای پژوهش‌های پیشین صورت گرفته است (علیوردی‌نیا و قهرمانیان، ۱۳۹۵؛ علیوردی‌نیا و پرایدمور، ۲۰۰۷؛ اوزبای و اوزجان^۵، ۲۰۰۶؛ دورن‌بوش و همکاران^۶، ۲۰۰۱؛ کریستو و فرانئی^۷، ۱۹۹۵). برای مثال از پاسخگویان میزان موافقت یا مخالفت خود را با گویه "از زندگی در کنار خانواده لذت می‌برم" که در یک طیف لیکرت پنج‌گزینه‌ای تنظیم شده بود، مشخص کنند.

خودکنترلی^۸: خودکنترلی به معنای توانایی کنترل کردن خود در برابر وسوسه‌های آنی می‌باشد (هیگینز و ریکیترز^۹، ۲۰۰۴: ۷۷). بر مبنای تحقیقات پیشین (علیوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۳؛ علیوردی‌نیا و قهرمانیان، ۱۳۹۵؛ علیوردی‌نیا و میرزایی، ۲۰۱۶)، از شاخص فشرده شده مقیاس خودکنترلی گراسمیک و همکاران (۱۹۹۳)، که دارای شش گویه بود استفاده شده است. برای مثال در بعد ریسک‌پذیری از پاسخگویان خواسته شد تا میزان موافقت یا مخالفت خود را با گویه "من هر از چندگاهی دوست دارم خودم را با انجام کارهایی که کمی خطرناک است امتحان کنم" که در طیف لیکرت پنج‌گزینه‌ای مورد سنجش قرار گرفته بود، اعلام کنند.

باورهای اخلاقی^{۱۰}: باور، اعتقاد فرد به هنجارهای اجتماعی و رعایت قوانین است (علیوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰). سنجش و اندازه‌گیری متغیر باور بر اساس تحقیقات پیشین می‌باشد (علیوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰؛ علیوردی‌نیا و قهرمانیان، ۱۳۹۵؛ علیوردی‌نیا

¹ Smith

² Holt & et al

³ Kong & lim

⁴ Attachment

⁵ Özbay & Özcan

⁶ Dornbusch & et al

⁷ Christo & Franey

⁸ Self-control

⁹ Higgins and Ricketts

¹⁰ Moral Beliefs

و پرایدمور^۱، چری^۲، ۱۹۹۹؛ مهکلپ و گراف^۳، ۲۰۱۰)، در کل برای سنجش این مفهوم از ۸ گویه و در قالب طیف لیکرت که شامل گویه‌هایی نظیر " رعایت قوانین و مقررات جامعه لازم است " استفاده شده است.

سرمایه‌گذاری^۴ (ملاحظات مادی): سرمایه‌گذاری میزانی از صرف زمان و انرژی است که فرد پیشتر در جامعه عادی انجام داده است (علیوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰). فرایند عملیاتی‌سازی این متغیر نیز بر مبنای تحقیقات پیشین (علیوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰؛ علیوردی‌نیا و قهرمانیان، ۲۰۱۵؛ پاترناستر^۵، ۱۹۸۹)، بوده است. در مجموع از ۷ گویه در قالب طیف لیکرت پنج گزینه‌ای برای سنجش این مفهوم استفاده شده است. برای مثال از پاسخگویان خواسته شده تا میزان موافقت یا مخالفت خود را با گویه‌هایی نظیر " برای من بسیار مهم است که مقطع تحصیلی‌ای که هم اکنون در آن تحصیل می‌کنم را به پایان برسانم " اعلام کنند.

مجازاتِ تصویری (ادراکی) غیر رسمی^۶: مجازاتِ تصویری (ادراکی)، غیررسمی فرایندی است که فاقد ضمانت اجرایی قانونی است و منتهی به تضعیف و حذف رفتارهای مورد نظر می‌شود (والش و همنس، ۲۰۰۸: ۱۶۳). سنجش این مفهوم نیز بر مبنای تحقیقات پیشین (علیوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰؛ علیوردی‌نیا و همکاران^۷، ۱۳۹۳؛ علیوردی‌نیا و قهرمانیان، ۱۳۹۵؛ نگین^۷ و پاترناستر، ۱۹۹۳؛ پاترناستر و سیمپسون^۸، ۱۹۹۶؛ لی و همکاران، ۲۰۱۰؛ سایپل و ایفلر^۹، ۲۰۰۸)، بوده است. برای مثال از پاسخگویان خواسته شده تا میزان موافقت یا مخالفت خود را با گویه‌هایی نظیر " اگر روزی خانواده‌ام متوجه شوند که مرتکب تخلفات رایانه‌ای شده‌ام بسیار دلخور و ناراحت می‌شوند. " اعلام کنند.

نیاز منفعت‌گرایانه^{۱۰}: احساس فقدان یا حرمانی است که در ارتباط کم و بیش با نیازها و امیال یک موجود زنده و مخصوصاً انسان دارای آگاهی به جهت آنکه در جریان تحقق اهدافش، خود را فاقد آن می‌بیند می‌باشد. این احساس موجب تمایل به هر آنچه می‌شود که امکان ارضای نیازها را فراهم می‌سازد (علیوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۲). مطابق با تحقیقات پیشین (علیوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰؛ علیوردی‌نیا و قهرمانیان، ۱۳۹۵؛ علیوردی‌نیا و پرایدمور، ۲۰۰۷؛ چری، ۱۹۹۹؛ مهکلپ و گراف، ۲۰۱۰)، سنجش این متغیر نیز دو بعد ذهنی و عینی در نظر گرفته شده است. در مجموع از ۶ گویه برای سنجش متغیر نیاز منفعت‌گرایانه استفاده شده است. به طور مثال از پاسخگویان خواسته شد تا میزان موافقت یا مخالفت خود را با گویه‌هایی مثل "به‌خاطر این‌که دوستانم مرا تأیید کنند مرتکب تخلفات رایانه‌ای می‌شوم " اعلام کنند.

کنجکاوی-هیجانان

¹ Aliverdinia & Pridemore

² Cherry

³ Mehlkop & Graeff

⁴ Investment

⁵ Paternoster

⁶ Informal Sanction

⁷ Nagin

⁸ Simpson

⁹ Seipel & Eifler

¹⁰ Utilitarian Need

۱: این مفهوم انجام رفتار بر اساس حوادث تحریک کننده را می‌رساند (علیوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۲). سنجش این مفهوم نیز بر طبق تحقیقات پیشین (علیوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰؛ علیوردی‌نیا و همکاران ۱۳۹۳؛ علیوردی‌نیا و قهرمانیان، ۱۳۹۵؛ اگنیو^۲، ۱۹۹۰)، بوده است. در مجموع از ۴ گویه در قالب طیف لیکرت شش گزینه‌ای که شامل گزینه "انجام نمی‌دهم" نیز بود برای سنجش این مفهوم استفاده شده است. از پاسخگویان خواسته شد تا میزان موافقت یا مخالفت خود را با گویه "تخلفات رایانه‌ای بسیار هیجان انگیز است" و نظایر آن اعلام کنند.

۶- اعتبار و پایایی پرسش‌نامه

برای بررسی اعتبار مقیاس‌های تحقیق، از روش اعتبار صوری استفاده شد. پایایی ابزار سنجش تحقیق نیز از طریق محاسبه ضریب آلفای کرونباخ بررسی گردید که نتایج آن در جدول شماره ۱ ارائه شده است. بر اساس مقادیر جدول، میزان آلفا برای همه متغیرها بیانگر پایایی قابل قبول ابزار اندازه‌گیری است. با توجه به مقادیر بدست آمده برای ارزیابی پایایی مقیاس اندازه‌گیری، ضرایب آلفا برای تمامی متغیرها بالاتر از ۰/۷۰ و در حد قابل قبول می‌باشد.

جدول ۱: نتایج تحلیل پایایی گویه‌ها

متغیر	ضریب آلفای کرونباخ
متغیرهای مستقل	نیاز منفعت‌گرایانه ۰/۹۶۱
	باور ۰/۷۰۸
	سرمایه‌گذاری (ملاحظات مادی) ۰/۷۰۹
	خودکنترلی ۰/۷۰۸
	مجازات غیررسمی ۰/۸۸۰
	لذت ادراکی و هیجان ۰/۹۱۴
متغیر وابسته	پیوستگی ۰/۷۸۱
	علیه داده و سیستم ۰/۷۰۶
	جعل هویت ۰/۷۰۰
	فرهنگی ۰/۸۰۶

۷- یافته‌های توصیفی پژوهش

۸-۱- توصیف پاسخگویان بر حسب متغیرهای جمعیت‌شناختی

نتایج توصیف متغیرهای زمینه‌ای نشانگر این بوده است که ۱۳۰ نفر از پاسخگویان (۳/۳۸ درصد)، را مردان و ۲۰۹ نفر (۷/۶۱ درصد)، را زنان تشکیل داده‌اند. علاوه بر این، نتایج نشان داد که بیشتر پاسخگویان در فاصله سنی ۱۸-۲۴ سال با تعداد ۲۸۲ نفر (۹/۸۳ درصد)، قرار دارند. میانگین سنی کل پاسخگویان نیز برابر با ۲۲/۳۴ سال بود. بیشترین پاسخگویان پژوهش حاضر را دانشجویان

¹ Curiosity/ Thrills

² Agnew

مقطع کارشناسی با تعداد ۲۶۹ نفر (۸۱/۵ درصد)، تشکیل داده‌اند و کمترین فراوانی نیز در میان پاسخگویان مقطع دکتری دیده می‌شود که در کل ۲۲ نفر (۶/۷ درصد)، از نمونه پژوهش حاضر را تشکیل داده‌اند.

۲-۸- توزیع تخلفات رایانه‌ای پاسخگویان بر حسب بعد فرهنگی

یافته‌های توصیفی تحقیق برای بعد فرهنگی نشانگر این است که، بیشترین تخلف صورت گرفته مربوط به " دیدن فیلم و یا تصاویر غیراخلاقی " می‌باشد. ۱۵/۷ درصد از دانشجویان به میزان خیلی زیاد و زیاد این تخلف را مرتکب شده‌اند. همچنین، وضعیت ارتکاب به این تخلف در بین دانشجویان پسر (۲۲/۴ درصد)، بیشتر از دانشجویان دختر (۸/۸ درصد)، است. لازم به ذکر است ۸۱ درصد از دختران و ۲۶/۱ درصد از پسران اصلا و یا خیلی کم مرتکب این تخلف شده‌اند. کمترین تخلف صورت گرفته در بعد فرهنگی نیز مربوط به " ارسال ایمیل تهدیدآمیز برای دیگران " می‌باشد که میزان این تخلف در بین پسران بیشتر از دختران می‌باشد.

جدول ۲: توزیع فراوانی و درصدی بعد فرهنگی بر حسب جنسیت پاسخگویان

گویه‌ها	گزینہ	پسر		دختر		جمع کل	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
برایم پیش آمده که به شکستن قفل نرم‌افزار یا (کرک کردن) اقدام کنم.	اصلا	۶۹	۵۳/۹	۱۶۱	۷۹/۷	۲۳۴	۷۰/۱
	کم	۹	۷/۰	۱۷	۸/۴	۲۶	۷/۸
	گاهی اوقات	۱۵	۱۱/۷	۱۰	۵/۰	۲۵	۷/۵
	زیاد	۱۶	۱۲/۵	۱۰	۵/۰	۲۶	۷/۸
	خیلی زیاد	۱۹	۱۴/۸	۴	۲/۰	۲۳	۶/۹
برایم پیش آمده که از سایت‌های غیر اخلاقی و با مضامین جنسی دیدن کنم.	اصلا	۳۸	۳۰/۲	۱۱۸	۵۷/۳	۱۵۶	۴۷/۳
	کم	۲۶	۲۰/۶	۵۰	۲۴/۳	۷۷	۲۲/۹
	گاهی اوقات	۲۹	۲۳/۰	۲۲	۱۰/۷	۵۱	۱۵/۲
	زیاد	۱۷	۱۳/۵	۱۱	۵/۳	۲۸	۸/۳
	خیلی زیاد	۱۶	۱۲/۷	۵	۲/۴	۲۱	۶/۳
برایم پیش آمده که فیلم و یا تصاویر غیر اخلاقی را تماشا کنم.	اصلا	۲۹	۲۲/۷	۹۷	۴۷/۳	۱۲۹	۳۸/۳
	کم	۳۰	۲۳/۴	۶۹	۳۳/۷	۱۰۰	۲۹/۷
	گاهی اوقات	۳۴	۲۶/۶	۲۱	۱۰/۲	۵۵	۱۶/۳
	زیاد	۲۳	۱۸/۰	۱۱	۵/۴	۳۴	۱۰/۱
	خیلی زیاد	۱۲	۹/۴	۷	۳/۴	۱۹	۵/۶
برایم پیش آمده که فیلم یا عکس‌های غیراخلاقی را در اختیار دوستان و یا دیگران قرار بدهم.	اصلا	۶۱	۴۸/۴	۱۴۶	۷۱/۹	۲۱۱	۶۳/۴
	کم	۲۸	۲۲/۲	۳۹	۱۹/۲	۶۷	۲۰/۱
	گاهی اوقات	۱۸	۱۴/۳	۱۱	۵/۴	۲۹	۸/۷
	زیاد	۸	۶/۳	۴	۲/۰	۱۲	۳/۶
	خیلی زیاد	۱۱	۸/۷	۳	۱/۵	۱۴	۴/۲
اصلا	۱۰۲	۷۹/۱	۱۹۱	۹۲/۳	۲۹۷	۸۷/۴	
کم	۱۳	۱۰/۱	۷	۳/۴	۲۰	۵/۹	

بعد فرهنگی تخلفات رایانه‌ای

۳/۸	۱۳	۲/۹	۶	۵/۴	۷	گاهی اوقات	برایم پیش آمده است که در اینترنت به دروغ درباره دیگران مطالبی را منتشر کنم و یا علیه آن‌ها شایعه پراکنی نمایم.
۱/۲	۴	۱/۴	۳	۰/۸	۱	زیاد	
۱/۸	۶	۰/۰	۰	۴/۷	۶	خیلی زیاد	
۸۹/۹	۳۰۴	۹۴/۷	۱۹۵	۸۲/۸	۱۰۶	اصلا	برای دیگران ایمیل‌های تهدیدآمیز فرستاده‌ام.
۴/۱	۱۴	۱/۹	۴	۷/۰	۹	کم	
۳/۳	۱۱	۲/۹	۶	۳/۹	۵	گاهی اوقات	
۰/۳	۱	۰/۰	۰	۰/۸	۱	زیاد	
۲/۴	۸	۰/۵	۱	۵/۵	۷	خیلی زیاد	

۳-۸- توزیع تخلفات رایانه‌ای پاسخگویان بر حسب بعد جعل هویت

بر اساس یافته‌های توصیفی تحقیق، بیشترین تخلفاتی که در بعد جعل هویت انجام گرفته است مربوط به "دادن اطلاعات نادرست به دیگران در خصوص سن، جنس و ویژگی‌های شخصی" می‌باشد. در مجموع ۱۰/۷ درصد از دانشجویان (۳۷ نفر)، مرتکب این تخلف شده بودند. مقایسه توزیع تخلفات رایانه‌ای در بعد جعل هویت میان دانشجویان دختر و پسر بیانگر آن است که این تخلف را بیشتر دانشجویان پسر مرتکب شده‌اند. همچنین در بعد جعل هویت، کمترین تخلف مربوط به "ایجاد صفحه‌ای شخصی (در فیس بوک یا دیگر فضاهای مجازی) با هویت دیگران و بدون آگاهی آنان" می‌باشد که توزیع آن در میان دانشجویان پسر بیشتر از دانشجویان دختر می‌باشد.

جدول ۳: توزیع فراوانی و درصدی بعد جعل هویت بر حسب جنسیت پاسخگویان

جمع کل	دختر		پسر		گزینه	گویه‌ها	بعد
	تعداد	درصد	تعداد	درصد			
۷۷/۰	۲۶۱	۸۱/۶	۱۶۸	۶۹/۰	۸۹	اصلا	از نام کاربری و رمز عبور دیگران بدون اجازه آن‌ها استفاده کرده‌ام.
۱۱/۸	۴۰	۱۰/۲	۲۱	۱۴/۷	۱۹	کم	
۷/۱	۲۴	۵/۳	۱۱	۱۰/۱	۱۳	گاهی اوقات	
۱/۵	۵	۱/۰	۲	۲/۳	۳	زیاد	
۲/۷	۹	۱/۹	۴	۳/۹	۵	خیلی زیاد	
۴۴/۸	۱۵۱	۴۸/۰	۹۸	۳۸/۰	۴۹	اصلا	برایم پیش آمده که در فضای مجازی در مورد سن، جنس و ویژگی‌های شخصی‌ام به دیگران، اطلاعات نادرست بدهم.
۲۴/۳	۸۲	۲۳/۵	۴۸	۲۶/۴	۳۴	کم	
۲۰/۲	۶۸	۲۲/۱	۴۵	۱۷/۸	۲۳	گاهی اوقات	
۶/۲	۲۱	۳/۹	۸	۱۰/۱	۱۳	زیاد	
۴/۵	۱۵	۲/۵	۵	۷/۸	۱۰	خیلی زیاد	
۸۴/۱	۲۸۶	۸۶/۵	۱۷۹	۷۹/۸	۱۰۳	اصلا	با هویت دیگران و بدون آگاهی آنان، صفحه‌ای شخصی (در فیس بوک یا دیگر فضاهای مجازی) ایجاد کرده‌ام.
۷/۶	۲۶	۷/۷	۱۶	۷/۸	۱۰	کم	
۵/۰	۱۷	۳/۹	۸	۷/۰	۹	گاهی اوقات	
۱/۸	۶	۱/۹	۴	۱/۶	۲	زیاد	
۱/۵	۵	۰/۰	۰	۳/۹	۵	خیلی زیاد	

۴-۸- توزیع تخلفات رایانه‌ای پاسخگویان بر حسب بعد علیه داده و سیستم

باتوجه به یافته‌های تحقیق بیشترین میزان تخلف در این بعد مربوط به "مشاهده اطلاعات شخصی و محرمانه دیگران بدون آگاهی آن‌ها" می‌باشد. ۷/۸ درصد (۲۸ نفر)، از دانشجویان به میزان زیاد و خیلی زیاد و ۲۰ درصد (۶۷ نفر)، گاهی اوقات مرتکب این رفتار شده‌اند. طبق یافته‌ها، این تخلف در بین دانشجویان پسر در مقایسه با دانشجویان دختر بیشتر رخ داده است. کمترین میزان تخلفات در این بعد مربوط به "انتقال آگاهانه ویروس به سیستم دیگران" می‌باشد که ۲/۱ درصد (۷ نفر)، از دانشجویان مرتکب این تخلف شده‌اند و توزیع آن در میان دانشجویان پسر بیشتر از دانشجویان دختر می‌باشد.

جدول ۴: توزیع فراوانی و درصدی بعد علیه داده و سیستم بر حسب جنسیت پاسخگویان

گویه‌ها	گزینه	پسر		دختر		جمع کل	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
برایم پیش آمده که اطلاعات (داده، فیلم و عکس)، شخصی و محرمانه دیگران را بدون آگاهی آن‌ها ببینم.	اصلا	۴۸	۳۸/۱	۹۳	۴۵/۴	۱۴۴	۴۳/۰
	کم	۳۵	۲۷/۸	۶۳	۳۰/۷	۹۸	۲۹/۳
	گاهی اوقات	۳۱	۲۴/۶	۳۵	۱۷/۱	۶۷	۲۰/۰
	زیاد	۶	۴/۸	۳	۱/۵	۹	۲/۷
	خیلی زیاد	۶	۴/۸	۱۱	۵/۴	۱۷	۵/۱
اطلاعات (داده، فیلم و عکس)، شخصی و محرمانه‌ی دیگران را بدون اجازه‌ی آن‌ها پخش کرده‌ام.	اصلا	۱۰۸	۸۳/۷	۱۶۹	۸۲/۴	۲۸۱	۸۳/۱
	کم	۸	۶/۲	۲۴	۱۱/۷	۳۲	۹/۵
	گاهی اوقات	۴	۳/۱	۷	۳/۴	۱۱	۳/۳
	زیاد	۷	۵/۴	۲	۱/۰	۹	۲/۷
	خیلی زیاد	۲	۱/۶	۳	۱/۵	۵	۱/۵
برایم پیش آمده که بدون اجازه دوستان خود، نمرات آن‌ها را در سایت ببینم و به جای آن‌ها اعتراض ثبت کنم.	اصلا	۱۰۷	۸۳/۶	۱۸۸	۹۰/۸	۲۹۹	۸۸/۲
	کم	۷	۵/۵	۱۰	۴/۸	۱۷	۵/۰
	گاهی اوقات	۸	۶/۳	۶	۲/۹	۱۴	۴/۱
	زیاد	۳	۲/۳	۱	۰/۵	۴	۱/۲
	خیلی زیاد	۳	۲/۳	۲	۱/۰	۵	۱/۵
سیستم، رمز عبور و نام کاربری دیگران یا شبکه‌های سازمانی را هک کرده‌ام.	اصلا	۱۰۶	۸۲/۲	۱۸۵	۸۹/۸	۲۹۵	۸۷/۰
	کم	۱۴	۱۰/۹	۱۰	۴/۹	۲۴	۷/۱
	گاهی اوقات	۴	۳/۱	۴	۱/۹	۸	۲/۴
	زیاد	۳	۲/۳	۴	۱/۹	۷	۲/۱
	خیلی زیاد	۲	۱/۶	۳	۱/۵	۵	۱/۵
آگاهانه، ویروس یا هر برنامه مخرب دیگری را به سیستم دیگران انتقال داده‌ام.	اصلا	۱۱۲	۸۷/۵	۱۸۹	۲۹/۶	۳۰۵	۹۰/۸
	کم	۸	۶/۳	۴	۲/۵	۱۳	۳/۹

بعد علیه داده و سیستم تخلفات رایانه‌ای

گاهی اوقات	۴	۳/۱	۷	۳/۴	۱۱	۳/۳
زیاد	۲	۱/۶	۳	۱/۵	۵	۱/۵
خیلی زیاد	۲	۱/۶	۰	۰/۰	۲	۰/۶

۸-۵- توزیع تخلفات رایانه‌ای پاسخگویان در ابعاد سه‌گانه

یافته‌های تحقیق نشانگر آن هستند که، بیشترین میزان ارتکاب تخلفات رایانه‌ای به ترتیب برای بعد فرهنگی، جعل هویت و در نهایت علیه داده و سیستم می‌باشد. تجزیه و تحلیل داده‌ها برای بعد فرهنگی بیانگر آن است که حدود ۳۲ درصد از دانشجویان مرتکب تخلف در این بعد شده‌اند. کمترین میزان تخلف مربوط به بعد علیه داده و سیستم است. طبق یافته‌ها ۸۸/۶ درصد اصلاً مرتکب تخلفات رایانه‌ای در بعد علیه داده و سیستم نشده‌اند.

جدول ۵: توزیع فراوانی و درصدی توزیع تخلفات رایانه‌ای پاسخگویان بر حسب ابعاد سه‌گانه

تخلفات رایانه‌ای	فرهنگی		جعل هویت		علیه داده و سیستم		تخلفات رایانه‌ای	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
اصلاً	۲۲۰	۶۸/۳	۲۵۵	۷۴/۸	۳۰۲	۸۸/۶	۲۶۸	۷۹/۳
کم	۵۷	۱۷/۷	۵۱	۱۵/۰	۲۲	۶/۵	۴۵	۱۳/۳
گاهی اوقات	۲۹	۹/۰	۲۵	۷/۳	۱۴	۴/۱	۲۱	۶/۲
زیاد	۱۴	۴/۳	۷	۲/۱	۱	۰/۳	۳	۰/۹
خیلی زیاد	۲	۰/۶	۳	۰/۹	۲	۰/۶	۱	۰/۳
کل	۳۲۲	۱۰۰/۰	۳۴۱	۱۰۰/۰	۳۴۱	۱۰۰/۰	۳۳۸	۱۰۰/۰
میانگین در بازه ۰ تا ۴	۰/۵۱		۰/۳۹		۰/۱۷		۰/۲۹	

۸- یافته‌های تحلیلی

۹-۱- آزمون تفاوت میانگین

یافته‌های تحقیق بیانگر این است که، میزان ارتکاب تخلفات رایانه‌ای در ابعاد سه‌گانه آن میان دانشجویان پسر بیشتر از دانشجویان دختر رواج دارد. جدول ۶ نتایج آزمون T برای مقایسه تفاوت میانگین متغیر تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان پسر و دختر را نشان می‌دهد. نتایج آزمون T حاکی از این است که میانگین تخلفات رایانه‌ای در مردان (۰/۷۸)، بیشتر از زنان (۰/۴۱) می‌باشد که این تفاوت در سطح کمتر از ۰/۰۵ معنادار است.

جدول ۶: مقایسه تخلفات رایانه‌ای در بین دانشجویان بر حسب جنسیت

متغیرها	جنسیت	میانگین	سطح معناداری	نتیجه مقایسه
	مرد	۰/۷۸		معناداری تفاوت میانگین
۹-۲	جنس		*	تخلفات رایانه‌ای در بین دانشجویان پسر و دختر.
	زن	۰/۴۱		

رگرسیون چندگانه برای تبیین تخلفات رایانه‌ای

جدول شماره ۷ خروجی رگرسیون چندگانه برای تبیین تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران را نشان می‌دهد. طبق نتایج حاصل شده از تحلیل رگرسیون چندگانه، اولین متغیر مستقل پیش‌بینی کننده تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران، متغیر لذت ادراکی و هیجان است که به تنهایی حدود ۲۹ درصد از واریانس تخلفات رایانه‌ای را تبیین می‌کند. ضریب بتای این متغیر برابر با ۰/۲۸۹ است که نشان می‌دهد نقش و سهم بیشتری در تبیین واریانس تخلفات رایانه‌ای دارد. به عبارتی دیگر، به ازای یک انحراف استاندارد در متغیر لذت ادراکی و هیجان، باعث تغییر ۰/۲۸۹ انحراف استاندارد در متغیر تخلفات رایانه‌ای می‌شود. بطور کلی خروجی رگرسیون برای این متغیر نشان می‌دهد که، متغیر لذت ادراکی و هیجان بیشترین تاثیر معنادار بر روی تخلفات رایانه‌ای دانشجویان دانشگاه مازندران دارد. علاوه بر این، خروجی تحلیل رگرسیون نشان داد که، متغیر باورهای اخلاقی با ضریب بتای ۰/۲۳ بعد از متغیر لذت ادراکی و هیجان، بیشترین تاثیر معنادار بر روی تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران دارد. به عبارتی، باورهای اخلاقی توانسته است ۲۳ درصد از واریانس تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران را تبیین کند. نتیجه در مورد این متغیر را می‌توان به این صورت تفسیر کرد که، به ازای یک انحراف استاندارد در متغیر باورهای اخلاقی، تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران به میزان ۰/۳۶ انحراف استاندارد کاهش پیدا می‌کند. بعد از متغیر باورهای اخلاقی، متغیر پیوستگی با خانواده بیشترین تاثیر بر روی تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران دارد که با توجه به سطح معناداری ۰/۰۰۲ برای این متغیر، این تاثیر معنادار است. نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه در مورد متغیر سرمایه‌گذاری (ملاحظات مادی)، نیز نشانگر این است که، هر چند تاثیر کمتری در مقایسه با متغیر نیاز منفعت‌گرایانه دارد، اما تاثیر آن نیز معنادار می‌باشد. خروجی تحلیل رگرسیونی نشانگر آن است که، اثر متغیرهای خودکنترلی، نیاز منفعت‌گرایانه و مجازات غیررسمی بر روی تخلفات رایانه‌ای ناچیز بوده و با توجه به اینکه سطح معناداری آن‌ها بالاتر از ۰/۰۵ است، این اثرات نیز معنادار نمی‌باشند. با توجه به نتایج جدول ۷، ضریب تعیین تعدیل شده نشان می‌دهد که ۰/۳۲۹ درصد از تغییرات تخلفات رایانه‌ای دانشجویان دانشگاه مازندران توسط متغیرهای مستقل تبیین شده است.

جدول ۷: رگرسیون چندگانه برای تبیین تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان

متغیر وابسته	متغیر مستقل	Beta	آماره آزمون t	سطح معناداری
	خودکنترلی	۰/۰۰۶	۰/۱۱۹	۰/۹۰۵
تخلفات رایانه‌ای	نیاز منفعت‌گرایانه	۰/۱۰۸	۱/۸۰	۰/۰۷۳
	مجازات غیررسمی	- ۰/۰۰۸	- ۰/۱۳۹	۰/۸۸۹
	باور	- ۰/۲۳۴	- ۴/۲۹۱	۰/۰۰۰
	سرمایه‌گذاری	- ۰/۱۰۶	- ۲/۰۳۵	۰/۰۴۳

لذت ادراکی و هیجان	۰/۲۸۹	۴/۸۴۵	۰/۰۰۰
وابستگی خانوادگی	-۰/۱۴۶	۳/۰۵۵	۰/۰۰۲

ضریب همبستگی چندگانه $(R) = ۰/۳۴۳$ ضریب تعیین $(R^2) = ۰/۳۲۹$

بحث و نتیجه گیری

نظریه انتخاب عقلانی به عنوان یکی از نظریه‌های نئوکلاسیک جرم‌شناسی، به علت جرم-محور و مجرم-محور بودن آن، ویژگی خاصی در مقایسه با دیگر نظریه‌های جرم‌شناسی دارد و از این قابلیت برخوردار است که رفتارهای انحرافی را بتواند در رابطه با ویژگی‌ها و خصایص مجرمان از جمله، انتخابگر بودن شخص مجرم و همچنین ویژگی‌های جرم مثل منافع و هزینه‌های جرم تبیین کند. فرضیه اول تحقیق این بود که "تخلفات رایانه‌ای تابعی منفی از لذت ادراکی و هیجان است" و این فرضیه مورد تایید قرار گرفت. نتایج حاصل از تحلیل رگرسیون نشان داد که از میان متغیرهای مستقل وارد شده در مدل رگرسیونی، متغیر لذت ادراکی و هیجان بیشترین ضریب تاثیر را دارد و این تاثیر معنادار نیز بوده است. از دیدگاه نظری، این مفهوم انجام رفتار را بر اساس حوادث تحریک کننده می‌داند. مطابق با نظریه انتخاب عقلانی، جرم، رفتارهای انحرافی و متخلفانه به عنوان رفتاری عمدی و سنجیده تلقی می‌شود که به منظور نیل به منافع مجرمان و متخلفان رخ می‌دهد. این منافع می‌تواند مواردی از قبیل ارضای نیازهای جنسی، هیجانانگ، استقلال، انتقام، کنترل، کاهش تنش و دستیابی به اموال باشد. لذا این فرضیه مطابق با انتظارات نظری و همچنین در راستای تحقیقات انجام گرفته (لی و همکاران، ۲۰۱۰؛ علیوردی‌نیا و همکاران، ۱۳۹۰؛ علیوردی‌نیا و قهرمانیان، ۱۳۹۵)، می‌باشد.

فرضیه دوم پژوهش بیان می‌کند که "تخلفات رایانه‌ای تابعی منفی از خودکنترلی است". نتیجه حاصل از تحلیل رگرسیونی تحقیق نشان داده است که، این متغیر با ضریب تاثیر اندک (۰/۰۰۶)، و همچنین در سطح بالاتر از ۰/۰۵ معنی‌دار نیست. از طرف دیگر این تاثیر معکوس نبوده است. بنابراین فرضیه صفر ما تایید می‌شود و فرضیه خلاف پژوهش مبنی بر وجود رابطه معکوس بین این دو متغیر رد می‌شود. گاتفردسن و هیرشی صاحب‌نظران نسخه معروف نظریه خودکنترلی اذعان کرده‌اند که این رابطه به طور غیر قطعی تئوریزه شده است، به این معنی که خودکنترلی پایین همیشه به تولید جرم نمی‌انجامد و ممکن است موقعیت‌های زیادی تاثیر بالقوه‌ای در ایجاد جرایم و رفتارهای انحرافی داشته باشند (تایتل و همکاران^۱، ۲۰۰۳: ۳۳۴). خودکنترلی به عنوان یکی از مفاهیم نظریه انتخاب عقلانی به شمار می‌رود. مطابق با این نظریه رفتارهای انحرافی به احتمال زیاد هنگامی رخ می‌دهد که فرصت‌های کافی نیز در اختیار مجرمان فراهم باشد. به عبارتی دقیق‌تر فردی با خودکنترلی پایین از فرصت‌های کافی برای ارتکاب جرم برخوردار باشد (کروهن و همکاران^۲، ۲۰۱۰: ۱۶۱). توجه به نتایج توصیفی در پژوهش حاضر برای متغیر فرصت نشان دهنده این امر است که درصد کمی از پاسخگویان از فرصت‌های کافی برای ارتکاب تخلفات رایانه‌ای برخوردار بوده‌اند. در رد فرضیه خلاف پژوهش حاضر در مورد رابطه بین خودکنترلی و رفتارهای انحرافی می‌توان به نبود فرصت‌های در دسترس برای پاسخگویان اشاره کرد. چرا که مطابق با این نظریه اگر فردی از فرصت‌های بیشتری برای ارتکاب جرم برخوردار باشد در نهایت مرتکب شدن رفتارهای مورد نظر را سودمندتر دیده و به سوی رفتارهای انحرافی از جمله تخلفات رایانه‌ای سوق پیدا می‌کند. بنابراین می‌توان گفت که در پژوهش حاضر تاثیر

¹ Tittle & et al

² Krohn & et al

خودکنترلی تنها زمانی بر تخلفات رایانه‌ای معنی‌دار خواهد بود که دانشجویان از فرصت‌های کافی برخوردار شوند. نتیجه بدست آمده در این تحقیق مطابق همراستا با تحقیقات پیشین (هیگینز و همکاران، ۲۰۱۲)، می‌باشد.

فرضیه سوم پژوهش بیان می‌دارد که "تخلفات رایانه‌ای تابعی منفی از باورهای اخلاقی است". باور، اعتقاد فرد به هنجارهای اجتماعی و رعایت قوانین است. هر چه اعتقاد در فرد قوی‌تر باشد، کمتر احتمال دارد که به عمل بزهکارانه روی آورد و هر چه این اعتقاد در فرد ضعیف‌تر باشد احتمال هنجار شکنی از سوی او بیشتر است (ویلیامز و مک‌شین، ۲۰۱۴: ۲۹۶). این فرضیه در پژوهش حاضر مورد تایید قرار گرفته و نتیجه تحلیل رگرسیونی در مورد این فرضیه مطابق با انتظارات نظری بوده است. نفوذهای تنظیم‌گری از قبیل هنجارها و قوانین و باور افراد به آن‌ها را می‌توان بر طبق این نظریه عاملی بازدارنده در وقوع تخلفات رایانه‌ای دانست و همچنان که تحلیل رگرسیون چندگانه نشان می‌دهد، متغیر باور بعد از متغیر لذت ادراکی و هیجان بیشترین تاثیر معنادار را بر روی تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران دارد. به صورتی که هر چقدر باور دانشجویان دانشگاه مازندران به گویه‌هایی از قبیل "رعایت قوانین و مقررات جامعه لازم است" بیشتر باشد، احتمال کمتری برای ارتکاب تخلفات رایانه‌ای وجود خواهد داشت.

فرضیه چهارم بیان می‌دارد که "تخلفات رایانه‌ای تابعی منفی از سرمایه‌گذاری است". نتایج تحلیل رگرسیون تحقیق حاضر در تایید این فرضیه بوده است. طبق نظریه انتخاب عقلانی، برای این فرضیه می‌توان چنین استنباط کرد که هر چه میزان سرمایه‌گذاری (ملاحظات مادی)، از قبیل دستیابی به مقاطع تحصیلی بالاتر و دستیابی به شغل دلخواه دانشجویان بیشتر باشد، احتمال کمتری برای مرتکب شدن تخلفات رایانه‌ای وجود دارد. اهمیت کارهایی که فرد بر عهده دارد و همچنین موقعیت اجتماعی‌ای که آن‌ها کسب کرده‌اند در حقیقت مانع از بروز تخلفات رایانه‌ای می‌گردد. طبق نظریه انتخاب عقلانی عوامل موقعیتی و هزینه‌ها و منافع ادراک شده از جرم هستند که به عنوان عوامل موثر بر انتخاب اهداف و به طور گسترده به تصمیم‌های مجرمانه عمل می‌کنند (نگین و پاترناستر، ۱۹۹۷: ۴۶۹). به طور کلی دو گزاره اصلی در نظریه انتخاب عقلانی وجود دارد که عبارتند از: (۱) افراد قبل از ارتکاب رفتار مجرمانه هزینه‌ها و عواقب جرم را سبک سنگین می‌کنند، (۲) و زمانی رفتار مجرمانه را انجام می‌دهند که پاداش‌های جرم بیش از هزینه‌های آن باشد (ویتو و همکاران، ۲۰۰۵: ۶۷). اهمیت تحصیل و همچنین دستیابی به شغل مطلوب برای پاسخگویی که در این پژوهش شرکت داشته‌اند جزء سرمایه‌های آنان محسوب می‌شود، و به دلیل اهمیت این سرمایه‌ها هستند که دانشجویان مرتکب تخلفات رایانه‌ای نمی‌شوند چرا که در غیر این صورت، هزینه سنگینی را بابت ارتکاب این نوع تخلفات خواهند پرداخت. نتایج پژوهش حاضر برای این فرضیه مطابق با انتظارات نظری و تحقیق علی‌رودی‌نیا و قهرمانیان (۱۳۹۵)، بوده است.

فرضیه پنجم تحقیق این بود که "تخلفات رایانه‌ای تابعی منفی از است" به این معنی که اگر میزان قدرت پیوستگی‌های فردی به افراد مهم دیگر (مثل والدین، دوستان)، و یا نسبت به نهادها (مدرسه و باشگاه)، بیشتر باشد این امر می‌تواند مانع انحراف شود (ویلیامز و مک‌شین، ۲۰۱۴: ۲۹۳). نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه در رابطه این متغیر با تخلفات رایانه‌ای نشان از تایید فرضیه خلاف و رد فرضیه صفر بوده است. همچنین، نتیجه پژوهش برای این فرضیه مطابق با انتظارات نظری است. پیوستگی قوی، ارتباط افراد را با نظام اجتماعی مورد قبول جامعه نشان می‌دهد. بیشتر محققان خانواده را مهمترین عامل اجتماعی کردن و کنترل اجتماعی می‌دانند. آن‌ها همچنین پیوند اجتماعی مثبت را در ارتباط با تجارب قبلی در انواع نظام‌های اجتماعی کردن مثل همالان، مدرسه و اجتماع در نظر می‌گیرند (شچوری و لافر، ۲۰۰۸: ۱۰۳۷). در تحقیق حاضر نیز متغیر پیوستگی با خانواده، سومین متغیر تاثیرگذار و معنادار بر روی تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران بوده است. نتایج توزیع فراوانی مربوط به متغیر پیوستگی با خانواده نیز نشانگر این بود که پاسخگویی پیوند زیادی با خانواده خود داشته‌اند که عامل موثری برای جلوگیری از وقوع تخلفات رایانه‌ای به حساب می‌آید.

فرضیه ششم پژوهش عبارت بود از اینکه "تخلفات رایانه‌ای تابعی مثبت از نیازهای منفعت‌گرایانه است". نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه در رد این فرضیه بوده است. کورنیش و کلارک مدل انتخاب عقلانی را اساساً یک تئوری سودمندی مورد انتظار ذهنی بشمار می‌آورند. در این آموزه فرض بر این است که، مردم در تصمیم‌گیری‌هایشان سعی در به حداکثر رساندن لذایت و به حداقل رساندن رنج‌هایشان می‌باشند (شومیکر^۱، ۲۰۰۹: ۶۴). بر اساس این نظریه سبب اولیه جرم جذب منفعت است نه آنچه در اکثر نظریه‌های جرم‌شناسی وضع نامساعد روانی یا اجتماعی تلقی می‌شود. این منفعت‌طلبی به عنوان یک وضعیت مستمر ممکن است توسط هر شخص وفادار به قانون در هنگام مواجهه شدن با مجموعه‌ای از فرصت و وسوسه ظهور یابد (میر خلیلی، ۱۳۸۸: ۵۴). همانطور که گفته شد، صرف وجود یک مجرم برانگیخته باعث ارتکاب جرم نمی‌شود چرا که بایستی یک سری شرایط زمینه‌ساز و فرصت‌های ارتکاب جرم نیز وجود داشته باشد تا جرم اتفاق بیافتد (گرت و سانتانا، ۲۰۱۰). و در صورت وجود چنین فرصت‌هایی مجرم منافع حاصل از جرم را سودمند دیده و مرتکب آن می‌شود (کلارک^۲، ۲۰۰۳: ۴۶-۴۷). بنابراین می‌توان گفت که، علاوه بر وجود فرصت‌های جرم که یکی از عوامل اصلی وقوع رفتارهای انحرافی از قبیل تخلفات رایانه‌ای به شمار می‌رود، منفعت‌طلبی نیز در وقوع این تخلفات نقشی اساسی دارد. چرا که برای افراد در یک موقعیت مناسب چنانچه منافع حاصل از ارتکاب رفتارهای مجرمانه بیش از هزینه‌های ارتکاب آن باشد، این افراد تمایل بیشتری را به ارتکاب این رفتارها نشان خواهند داد. نتیجه تحقیق در مورد این فرضیه بر خلاف انتظارات نظری بوده است.

فرضیه هفتم بیان می‌دارد که "تخلفات رایانه‌ای تابعی منفی از مجازات غیررسمی-تصوری-ادراکی است". طبق نظریه انتخاب عقلانی حسابگری منطقی از رنج مجازات‌ها انگیزه جرم را تعدیل کرده و از این طریق از اعمال مجرمانه جلوگیری می‌کند (ایکرز، ۱۹۹۰: ۶۵۴). مطابق با تئوری انتخاب عقلانی، مجرمان هزینه‌ها و منافع گوناگون را قبل از تصمیم‌گیری درباره ارتکاب جرم محاسبه می‌کنند. مجازات نیز به عنوان یکی از اشکال هزینه‌ای دریافتی است که در نظریه انتخاب عقلانی مطرح است. و هر چه این هزینه‌ها بیشتر باشد احتمال ارتکاب رفتارهای انحرافی کمتر خواهد بود (ویتو و همکاران، ۲۰۰۵: ۶۷). نتیجه تحقیق حاضر در رد این فرضیه بوده است. در تحقیقی که بکمن و همکاران (۱۹۹۹)، نیز به انجام رسانیده بودند اثر مجازات بر روی رفتارهای انحرافی ثابت نبوده است. محققان در تحقیقشان به این نتیجه رسیده بودند که وقتی مجرمان به وسیله باورهای اخلاقی از شرکت در جرایم جنسی منع می‌شدند، مجازات تأثیری بر روی رفتارهای انحرافی نداشته است. علاوه بر این در تحقیق پاترناستر (۱۹۸۹)، اثر متغیرهای بازدارندگی از جمله مجازات در قالب مدل انتخاب عقلانی غیر شفاف بوده است. یعنی شدت ادراک شده از مجازات هیچ تأثیری بر روی رفتارهای مجرمانه نداشته و این قطعیت مجازات بوده که فقط یک اثر جزئی و ضعیف بر روی برخی از رفتارهای مجرمانه داشته است. در تحقیقات داخلی نیز نتایج تحقیق علیوردی‌نیا و همکاران (۱۳۹۰)، این فرضیه رد شده بود. با این حال تحقیقاتی نیز بودند که فقط با استفاده از برخی از جنبه‌های نظریه انتخاب عقلانی به آزمون این نظریه پرداخته بودند و نتایج این تحقیقات در تایید این فرضیه که "مجازات رفتارهای انحرافی را تحت تأثیر قرار می‌دهد" بوده است. برای مثال پاترناستر و سیمپسون (۱۹۹۶)، نشان داده بود که مدل تئوریک جرایم سازمانی و سیاست‌گذاری‌های عمومی در رابطه با پیشگیری از وقوع جرم بایستی شامل دو عنصر باورهای اخلاقی و تهدید به مجازات باشد. همچنین لی و همکاران (۲۰۱۰)، نتیجه‌گیری کرده بودند که، قصد انطباق کارکنان با سیاست‌ها و خط‌مشی‌های امنیتی تحت تأثیر منافع ادراک شده، مجازات رسمی و ریسک‌های امنیتی می‌باشد که در این میان، تأثیر شدت مجازات توسط هنجارهای شخصی تعدیل می‌شود.

¹ Shoemaker

² Clarke

دلالت‌های سیاستی نظریه انتخاب عقلانی در پیشگیری از تخلفات رایانه‌ای

یکی از نتایج کاربرد نظریه انتخاب عقلانی در تبیین انواع رفتارهای انحرافی و متخلفانه آن است که این نظریه به چند دلیل عملگرا و در ارتباط با سیاست است (ویلیامز و مک‌شین، ۲۰۱۴: ۳۴۲). نخست اینکه، نظریه انتخاب عقلانی اجازه مجازات مجرمان و متخلفان را می‌دهد. زیرا آنها مسئول اعمال خویش هستند و تصمیماتی کاملاً ارادی برای ارتکاب جرم می‌گیرند. دوم، نظریه انتخاب عقلانی بر روی قربانیان تأکید دارد و تمهیداتی پیش‌گیرانه را برای اجتناب از اینکه افراد به هدف بزهکاران تبدیل نشوند ارائه می‌دهد. سوم، مفاهیم نگهبانان توانا و مناسب اهداف، شماری از انتخاب‌های طرح‌های محیطی را به خود اختصاص می‌دهد. به این معنا که، نظریه انتخاب عقلانی مدل پیشگیری موقعیتی از جرم را در اختیار سیاستگذاران قرار می‌دهد تا تدابیری اتخاذ کنند که، فرصت‌های جرم و رفتار متخلفانه به حداقل برسد. نظریه انتخاب عقلانی در مورد ارتکاب رفتارهای مجرمانه به تشریح انگیزه‌های مجرم به عنوان تلاشی برای رفع نیازهای عادی نگاه می‌کند. به عبارتی کورنیش و کلارک (۲۰۰۳)، معتقدند که عوامل موقعیتی و هزینه‌ها و منافع ادراک شده از جرم به عنوان عوامل موثر بر انتخاب اهداف و به طور کلی تصمیم‌های مجرمانه نقش اساسی ایفا می‌کنند (نگین و پاترناستر، ۱۹۹۷: ۴۶۹). آنها بر این عقیده‌اند که، ویژگی‌های ساختار بندی انتخاب هستند که هزینه‌ها، منافع و انگیزه‌های مجرمان را برای ارتکاب جرم شکل می‌دهند. ساختارهای انتخاب در نظریه انتخاب عقلانی نیز متشکل از فرصت‌ها و منافع و هزینه‌های جرم می‌باشد (ویلیامز و مک‌شین، ۲۰۱۴: ۳۴۰). بنابراین می‌توان اذعان داشت که مطابق با این نظریه رفتار قانون شکنانه زمانی اتفاق می‌افتد که یک مجرم بعد از مد نظر قرار دادن عوامل شخصی (مثل نیاز به پول، انتقام، هیجانات و سرگرمی)، و عوامل وضعیتی (مثل کنترل و لیاقت پلیس محلی)، تصمیم به پذیرش رفتار قانون شکنانه می‌کند (حسینی‌نثار و فیوضات، ۱۳۸۹: ۳۷). به یک بیان ساده‌تر مفهوم عقلانیت و انتخاب عقلانی در بحث کورنیش و کلارک بر این اساس استوار است که مجرمان بعد از سبک سنگین کردن فرصت‌ها، هزینه‌ها و منافع عمل خویش اقدام به ارتکاب جرم به منظور تامین نیازهایشان می‌کنند که انگیزه‌های مجرم به شمار می‌رود (سانگ و ریشتر، ۲۰۰۷: ۲). بنابراین در نظریه انتخاب عقلانی از یک طرف تأکید بر منافع جرم و از طرف دیگر فرصت‌های جرم است که ترکیب این دو عامل با یکدیگر زمینه‌های وقوع جرم را مهیا می‌سازد. در اینجا به راحتی می‌توان به این ادعای کورنیش و کلارک (۲۰۰۳)، دست یافت که عقیده دارند پیشگیری از وقوع جرم بر اساس نظریه انتخاب عقلانی، بر پایه کاهش فرصت‌ها و جذابیت جرایم خاص است و مجرمان دارای انگیزه به تنهایی برای ارتکاب جرم کافی نیست، بلکه بایستی یک سری فرصت‌ها نیز مهیا باشند. در این صورت است که مجرمان منافع حاصل از جرم را سهل‌الوصول و سودمند دیده و مرتکب جرم می‌شوند (گرت و سانتانا، ۲۰۱۰: ۲۰۴).

همانطور که گفته شد، یکی از دلایل ارتباط نظریه انتخاب عقلانی با حوزه سیاست‌گذاری آن است که این نظریه اجازه مجازات مجرمان را می‌دهد، چرا که نظریه انتخاب عقلانی وقوع رفتارهای انحرافی و متخلفانه را در نهایت تصمیم و انتخاب مجرم و متخلف می‌داند. با توجه به اینکه در تحقیق حاضر مجازات تخلفات مرتبط با رایانه در میان دانشجویان دانشگاه مازندران در بعد غیررسمی آن تأثیر معناداری روی تخلفات رایانه‌ای نداشت، لذا به نظر می‌رسد در نظر گرفتن بعد مجازات رسمی و سنجش رابطه آن با تخلفات رایانه‌ای تصویر روشنی از این رابطه ارائه بدهد. در تحقیق حاضر، یکی از متغیرهای تأثیرگذار بر روی تخلفات رایانه‌ای ملاحظات مادی و سرمایه‌گذاری بود که به دلیل اهمیت آن برای دانشجویان، مجازات رسمی می‌تواند بازدارنده‌تر باشد. لذا هر چقدر دانشجویان احساس کنند که، در صورت ارتکاب تخلفات رایانه‌ای تحصیلات و موقعیت اجتماعی آنان با مجازات رسمی دانشگاه مواجه خواهد شد، کمتر شاهد وقوع تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان خواهیم بود. چرا که طبق نظریه انتخاب عقلانی، مجرمان بعد از سبک سنگین کردن فرصت‌ها، هزینه‌ها و منافع عمل خویش اقدام به ارتکاب جرم به منظور تامین نیازهایشان می‌کنند. دومین دلیل

عملگرایی و در ارتباط با سیاستگذاری بودن نظریه انتخاب عقلانی که در ارتباط با طراحی مدل پیشگیری موقعیتی جرم می‌باشد این است که، این نظریه بر روی قربانیان تاکید دارد و تمهیداتی پیش‌گیرانه را برای اجتناب از اینکه افراد به هدف بزه‌کاران تبدیل نشوند ارائه می‌دهد. لذا، با توجه به نقشی که فرصت‌ها در افزایش و کاهش رفتارهای مجرمانه دارد کلارک (۱۹۸۰)، چهارچوب پیشگیری موقعیتی جرم را برای کاهش فرصت‌هایی که منجر به رفتار مجرمانه می‌شود را مطرح کرده است. چهارچوب پیشگیری موقعیتی از جرم که به طور عمیق در نظریه‌های فعالیت روزمره و انتخاب عقلانی مطرح شده است، پایه‌ای برای سازماندهی استراتژی‌های کاهش جرم و جنایت فراهم می‌کند (همان، ۲۰۰۵). مدل پیشگیری در نظریه کلاسیک جرم مبتنی بر مدل کیفری بود که در این مدل واکنش در برابر جرم، به شکل مجازات عقلانی و نظام‌مند صورت می‌پذیرفت. ولی در نظریه‌های نوکلاسیک از جرم بخصوص در نظریه‌های انتخاب عقلانی و نظریه فعالیت‌های روزمره مدل غیرکیفری از پیشگیری مد نظر بوده است. پیشگیری موقعیتی از جرم به عنوان مدلی غیرکیفری برای جلوگیری از وقوع جرایم خصوصاً به واسطه کاهش فرصت‌های ارتکاب جرم و افزایش میزان خطرات است.

برای کمک به توسعه راهکارهای پیشگیری از جرم، پیشگیری موقعیتی از جرم طبقه بندی‌ای از ۲۵ تکنیک‌های موقعیتی را در داخل ۵ دسته‌بندی مفهومی فراهم آورده است که، قصد یا مکانیسم‌های مداخله را شرح می‌دهد. این پنج دسته‌بندی عبارتند از: ۱) افزودن بر میزان تلاش برای شرکت در رفتارهای مجرمانه، ۲) افزودن بر خطرهای ارتکاب جرم، ۳) کاهش پاداش‌های حاصل از شرکت در رفتار مجرمانه، ۴) روش‌هایی برای کاهش برانگیختگی مجرمان، ۵) و بالاخره روشی برای حذف بهانه‌هایی که مجرمان با استناد به آن‌ها مرتکب جرم می‌شوند (کورنیش و کلارک، ۲۰۰۳: ۶۴-۶۷). با توجه به دلالت‌های سیاستی نظریه انتخاب عقلانی که در قالب چهارچوب پیشگیری موقعیتی از جرم قرار دارد و از سوی (فلسون و کلارک، ۱۹۹۸)، دسته‌بندی شده است، می‌توان این مدل را برای جمعیت آماری پژوهش حاضر نیز در نظر گرفت. برای مثال، با افزودن بر خطرهای ارتکاب تخلفات رایانه‌ای از قبیل تعلیق و اخراج (مجازات رسمی)، می‌توان نگاه هزینه-فایده دانشجویان را تعدیل کرد. هر چند که شیوع تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان کم می‌باشد، اما می‌توان با طراحی مدل پیشگیری موقعیتی تخلفات مرتبط با رایانه از آسیب‌ها و تهدیدات بعدی کاست. در این راستا، کورنیش و کلارک پیشنهاد می‌کنند که باید فهرست ویژگی‌های ساختاربندی انتخاب را برای انواع جرایم ترسیم نمود. هر فهرست می‌تواند برای طراحی هزینه‌های سنگین‌تر جرم و کاهش جذابیت آن به کار آید. برای ساخت چنین فهرست‌هایی، اطلاعات بیشتری در مورد توزیع اکولوژیکی جرایم و تصور مجرمان از فرصت‌ها، هزینه‌ها و منافع مورد نیاز است (ویلیمز و مک‌شین، ۲۰۱۴: ۳۴۰). به همین دلیل است که ویژگی‌های ساختاربندی انتخاب نه تنها اطلاعاتی راجع به جرم را فراهم می‌کند، بلکه در مورد مجرم (نیازهایش، اولویت‌هایش، ویژگی‌های شخصیتی و ادراکاتش)، نیز اطلاعاتی در اختیار قرار می‌دهد. از آنجایی که نظریه انتخاب عقلانی در نهایت تخلف و جرم را تصمیم‌آزادی متخلفان می‌داند که در طی یک فرایند هزینه-فایده اتفاق می‌افتد، و با توجه به اینکه نظریه انتخاب عقلانی اجازه مجازات مجرمان را می‌دهد و همچنین توجه ویژه‌ای به پیشگیری موقعیتی جرم از جمله تعیین نگهبانان توانا و مناسب دارد، لذا می‌توان با تعریف مجازات رسمی (مجازات‌هایی از قبیل جزای نقدی، مجازات زندان، اخراج و تعلیق از دانشگاه)، برای افرادی که مرتکب تخلفات رایانه‌ای می‌شوند اقدامات پیشگیرانه موثرتری انجام داد تا از این طریق فرایند هزینه-فایده آنان در ارتکاب تخلفات رایانه‌ای نیز تعدیل شود.

منابع

۱. ابراهیم‌پور، ا. (۱۴۰۰). مروری بر جرائم رایانه‌ای و تبیین ماهیت تاریخی و تقنینی آن. *فصلنامه قضاوت*، ۲۱ (۱۰۷)، ۱۵۷-۱۷۹.

۲. امیریان، ا؛ مالمیر، م؛ حیدری، م. (۱۴۰۰). تحلیل قانون جرایم رایانه‌ای در بستر جرم‌شناسی نظری. *مجله علوم خبری*، ۱ (۳۷)، ۱۹۹-۲۲۴.
۳. براتی، ع. (۱۴۰۱). بررسی جرم‌برداری رایانه‌ای در نظام حقوقی ایران و انگلستان. *مجله قانون یار*، ۶ (۲۲)، ۲۱-۳۲.
۴. بهره‌مند، ح؛ داوودی، ذوالفقار. (۱۳۹۷)، پیشگیری اجتماعی از جرایم امنیتی سایبری، *مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی*، ۱ (۴۸)، ۲۷-۴۶.
۵. حسینی‌نثار، م؛ فیوضات، آ. (۱۳۹۰). نظریه‌های انحرافات اجتماعی. تهران: انتشارات پژوهاک.
۶. دالوند، س؛ حاجی ده‌آبادی، م. (۱۳۹۵). بررسی جرم‌شناختی جرایم رایانه‌ای در کشور ایران. *اولین همایش ملی آینده پژوهی، علوم انسانی و امنیت اجتماعی، خرم‌آباد*.
۷. دیلمی معزی، ن؛ اسماعیلی، م؛ حاجی‌تبار، ح. (۱۴۰۰). راهکارهای تقویت سیاست جنایی مشارکتی ایران در جرایم رایانه‌ای در پرتو رویه اتحادیه اروپا. *ماهنامه علمی جامعه‌شناسی سیاسی ایران*، ۵ (۲)، ۵۰۹-۴۵۷.
۸. ذوالفقاری، س؛ توانگر، ع. (۱۳۹۸). سیاست تقنینی جمهوری اسلامی ایران در زمینه جرایم رایانه‌ای. *مجله مطالعات حقوقی بین‌الملل*، ۱۹ (۱)، ۱۶۳-۱۹۸.
۹. سایت پژوهشکده آمار، ۱۳۹۹ (<https://srtc.ac.ir>)
۱۰. سایت پلیس فتا، ۱۳۹۹ (<https://cyberpolice.ir>)
۱۱. صفدری، ا؛ بابائی‌پور، ه. (۱۴۰۱). نگاهی حقوقی به پیدایش جرایم رایانه‌ای. *دستاوردهای نوین در مطالعات علوم انسانی*، ۵ (۵۴)، ۱-۸.
۱۲. علیوردی‌نیا، ا؛ قهرمانیان، د. (۱۳۹۵). مطالعه جامعه‌شناختی رفتارهای انحرافی دانشجویان: کاربست تجربی نظریه انتخاب عقلانی. *جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۳ (۸)، ۳۲-۹.
۱۳. علیوردی‌نیا، ا؛ ملک‌دار، ا؛ حسینی، م. (۱۳۹۳). تخلفات رایانه‌ای در میان دانشجویان دانشگاه مازندران: آزمون تجربی نظریه یادگیری اجتماعی ایگز. *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره ۱۵، شماره ۲، ص ۵۶-۲۴.
۱۴. علیوردی‌نیا، ا؛ انواری، ا. (۱۳۹۴). جرایم سایبری در ایران، مصادق جرایم سایبری و راهکارهای مقابله با آن. *کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی، تهران، مرکز همایش‌های بین‌المللی صدا و سیما*.
۱۵. علیوردی‌نیا، ا؛ میرزایی، س. (۱۳۹۵). تبیین نگرش دانشجویان نسبت به مصرف الکل از دیدگاه نظریه انتخاب عقلانی. *مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران*، ۵ (۴)، ۵۳۹-۵۱۱.
۱۶. علیوردی‌نیا، ا؛ قربانعلی، ا؛ صالح‌نژاد، ص. (۱۳۹۰). بررسی جامعه‌شناختی تاثیر انتخاب‌های عقلانی بر رفتارهای انحرافی: مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه ارومیه. *بررسی مسائل اجتماعی ایران*، ۱ (۵۶)، ۱۶۸-۱۴۳.
۱۷. محمدی بزرگر، ج. (۱۳۹۹). موانع و راهکارهای پیشگیری انتظامی از جرایم هرزه‌نگاری در فضای سایبر، *فصلنامه انتظام اجتماعی*، ۱۲ (۴)، ۱۶۴-۱۴۱.
۱۸. میر خلیلی، م. (۱۳۸۸)، پیشگیری وضعی از بزهکاری با نگاهی به سیاست جنایی اسلام، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۱۹. ویلیامز، ف؛ مک‌شین، م. (۱۳۹۳)، نظریه‌های جرم‌شناسی، ترجمه حمیدرضا ملک‌محمدی، تهران، نشر میزان.

20. Abdulai, M. A. (2020). Examining the effect of victimization experience on fear of cybercrime: University students' experience of credit/debit card fraud. *International Journal of Cyber Criminology*, 14(1), 157-174.

21. Agnew, R. (1990). The origins of delinquent events: An examination of offender accounts. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 27(3), 267-294.
22. Akers, R. L. (1990). Rational choice, deterrence, and social learning theory in criminology: The path not taken. *The Journal of Criminal Law and Criminology*, 81(3), 653-676.
23. Aliverdina, A., & Pridemore, W. A. (2007). A First Glimpse at Narcotics Offenders in an Islamic Republic A Test of an Integrated Model of Drug Involvement Among a Sample of Men Incarcerated for Drug Offenses in Iran. *International Criminal Justice Review*, 17(1), 27-44.
24. Baker, D. (2015). Mass higher education and the super research university. *International Higher Education*, 1(49).9-11.
25. Bohm, R. M., & Vogel, B. (2010). *A primer on crime and delinquency theory*. Cengage Learning.
26. Broadhurst, R., Skinner, K., Sifniotis, N., Matamoros-Macias, B., & Ipsen, Y. (2019). Phishing and CyberCrime Risks in a University Student Community. *International Journal of Cybersecurity Intelligence and Cybercrime*.2(1).4-23.
27. Cherry, A. (1993). Combining Cluster and Discriminant Analysis to Develop a Social Bond Topology of Runaway Youth. *Journal of Research on Social Work Practice*, 3(2), 175-190.
28. Choi, K. S. (2008). Computer crime victimization and integrated theory: An empirical assessment. *International Journal of Cyber Criminology*, 2(1), 308-333.
29. Christo, G., & Franey, C. (1995). Drug users' spiritual beliefs, locus of control and the disease concept in relation to Narcotics Anonymous attendance and six-month outcomes. *Journal of Drug and Alcohol Dependence*, 38(1), 51-56.
30. Clarke, R. V. G., & Felson, M. (Eds.). (1993). *Routine activity and rational choice* (Vol. 5). Transaction Publishers.
31. Cornish, D. B., & Clarke, R. V. (2003). Opportunities, precipitators and criminal decisions: A reply to Wortley's critique of situational crime prevention. *Crime prevention studies*, Vol (16), 41-96.
32. Donner, C. M., Jennings, W. G., & Banfield, J. (2015). The general nature of online and off-line offending among college students. *Social Science Computer Review*, 33(6), 663-679.
33. Dornbusch, S. M., Erickson, K. G., Laird, J., & Wong, C. A. (2001). The relation of family and school attachment to adolescent deviance in diverse groups and communities. *Journal of Adolescent Research*, 16(4), 396-422.
34. Felson, M., & Clarke, R. V. G. (1998). *Opportunity makes the thief: Practical theory for crime prevention* (Vol. 98). London: Home Office, Policing and Reducing Crime Unit, Research, Development and Statistics Director.
35. Grasmick, H. G., Tittle, C. R., Bursik, R. J., & Arneklev, B. J. (1993). Testing the core empirical implications of Gottfredson and Hirschi's general theory of crime. *Journal of research in crime and delinquency*, 30(1), 5-29.
36. Guerette, R. T., & Santana, S. A. (2010). Explaining Victim Self-Protective Behavior Effects on Crime Incident Outcomes A Test of Opportunity Theory. *Crime & Delinquency*, 56(2), 198-226.

37. Higgins, G. E., Marcum, D., Freiburger, T. L & Ricketts, M. L. (2012). "Examining the Role of Peer Influence and Self-Control on Downloading Behavior". *Deviant Behavior*. 33(5): 412-423.
38. Higgins, G. E., Wolfe, S. E., & Marcum, C. D. (2008). "Digital piracy and neutralization: A trajectory analysis from short-term longitudinal data". *International Journal of Cyber Criminology*. 2(2): 324-336.
39. Holt, J., Bossler, M. & May, C. (2010). "Low Self-Control, Deviant Peer Associations and Juvenile Cyber Deviance". *American Journal of Criminal Justice*. 3: 378-395.
40. Kong, J., Lim, J. (2012). "The longitudinal influence of parent-child relationships and depression on cyber delinquency in South Korean adolescents: A latent growth curve model". *Children and Youth Services Review*. 34: 908-913.
41. Krohn, M. D., Lizotte, A. J., & Hall, G. P. (Eds.). (2010). *Handbook on crime and deviance*. Springer Science & Business Media.
42. Li, H., Luo, X. R., Zhang, J., & Sarathy, R. (2018). Self-control, organizational context, and rational choice in Internet abuses at work. *Information & Management*, 55(3), 358-367.
43. Li, H., Zhang, J., & Sarathy, R. (2010). Understanding compliance with internet use policy from the perspective of rational choice theory. *Decision Support Systems*, 48(4), 635-645.
44. Li, H., Zhang, J., & Sarathy, R. (2010). Understanding compliance with internet use policy from the perspective of rational choice theory. *Decision Support Systems*, 48(4), 635-645.
45. Matsueda, R. L., Kreager, D. A., & Huizinga, D. (2006). Detering delinquents: A rational choice model of theft and violence. *American Sociological Review*, 71(1), 95-122.
46. Mehlkop, G., & Graeff, P. (2010). Modelling a rational choice theory of criminal action: Subjective expected utilities, norms, and interactions. *Rationality and Society*, 22(2), 189-222.
47. Nagin, D. S., & Paternoster, R. (1993). Enduring individual differences and rational choice theories of crime. *Law and Society Review*, Vol (27), 467-496.
48. Özbay, Ö., & Özcan, Y. Z. (2006). A test of Hirschi's social bonding theory juvenile delinquency in the high schools of Ankara, Turkey. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 50(6), 711-726.
49. Paternoster, R. (1989). Decisions to participate in and desist from four types of common delinquency: Deterrence and the rational choice perspective. *Law and Society Review*, 23(4), 7-40.
50. Paternoster, R., & Simpson, S. (1996). Sanction threats and appeals to morality: Testing a rational choice model of corporate crime. *Law and Society Review*, 11(5), 549-583.
51. Paternoster, R., & Simpson, S. (1996). Sanction threats and appeals to morality: Testing a rational choice model of corporate crime. *Law and Society Review*, 549-583.
52. Seipel, C., & Eifler, S. (2008). Opportunities, rational choice, and self-control: On the interaction of person and situation in a general theory of crime. *Crime & Delinquency*.
53. Shechory, M., & Laufer, A. (2008). Social control theory and the connection with ideological offenders among Israeli youth during the Gaza Disengagement Period. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 52(4), 454-473.

54. Shoemaker, D. J. (2009). *Theories of delinquency: An examination of explanations of delinquent behavior*. Oxford University Press.
55. Smith, R.G. (2010). "Identity theft and fraud". in Jewkes, Yvonne & Yar, Majid (eds). *Handbook of Internet Crime*. Willan Publishing: 273- 301
56. Sung, H. E., & Richter, L. (2007). Rational choice and environmental deterrence in the retention of mandated drug abuse treatment clients. *International journal of offender therapy and comparative criminology*.
57. Sung, H. E., & Richter, L. (2007). Rational choice and environmental deterrence in the retention of mandated drug abuse treatment clients. *International journal of offender therapy and comparative criminology*.
58. Tittle, C. (2000). Theoretical developments in criminology. *Criminal justice*, 1, 51-101.
59. Tittle, C. R., Ward, D. A., & Grasmick, H. G. (2003). Self-control and crime/deviance: Cognitive vs. behavioral measures. *Journal of Quantitative Criminology*, 19(4), 333-365.
60. Vito, G. F., Maahs, J. R., & Holmes, R. M. (2005). *Criminology: Theory, research, and policy*. Jones & Bartlett Learning.
61. Vito, G. F., Maahs, J. R., & Holmes, R. M. (2005). *Criminology: Theory, research, and policy*. Jones & Bartlett Learning.
62. Walsh, A., & Hemmens, C. (2010). *Introduction to criminology: A text/reader*. Sage.
63. Wilsem, J. V. (2013). Hacking and harassment—Do they have something in common? Comparing risk factors for online victimization. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 29(4), 437-453.
64. Wordu, H., Uche, C., & Wali, C.B. (2022). Influence of Computer-Related Crimes on Adolescent Delinquency among Secondary School Students in Obio-Akpor Local Government Area Rivers State. *International Journal of Contemporary Academic Research*, 3(1), 52-64.